

7. FEJEZET

**ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSEK NEMZETISÉGI
KÖZÖSSÉGEKBEN**Nyelvi gyakorlatok, kétnyelvűség és nyelvi tájkép¹**BORBÉLY ANNA****1. Bevezetés: nemzetiségek és közös szociolingvisztikai kutatások**

A fejezet a magyarországi nemzetiségek 21. századi nyelvi gyakorlatait, kétnyelvűségét és nyelvi tájképét dolgozza fel. Előzetesen néhány fogalmat tisztázunk. A nemzetiségek egyik részére az őshonos (autochton), másik részére a honos kategória használata vonatkozhat. Erik Allardt (1996: 342) úgy fogalmaz, hogy autochton az, aki „egyértelműen az adott területen elsőként volt jelen”. A Magyarország történetét összefoglaló könyv szerint: „A szlovákok egy része a honfoglalás előtt is a Kárpát-medencében élt” (Romsics főszerk. 2007: 257); „a honfoglaló magyarok jelentős szláv lakosságot találtak a Kárpát-medencében” (Romsics főszerk. 2007: 27). A magyarországi nemzetiségek jogairól szóló törvényben a honos szó a benne felsorolt közösségekre vonatkozik. A nemzetiségekre vonatkozóan ismert még a magyarországi nemzeti kisebbség kifejezés is (pl. Kontra szerk. 2016: 2014). Egy további kérdést vet fel a kisebbség szó univerzális definíciója, amely úgy fordul elő a különböző jogi dokumentumokban, hogy nincs egyetemes szinten, egységesen meghatározva. Vizi Balázs, amikor ezt a kérdést járja körül, a következő elnevezéseket is vizsgálja: kisebbségi közösségek, nemzeti többségek, kisebbségi népeségek, illetve tradicionális kisebbségek vs. bevándorló közösségek (Vizi 2013). A fentiek alapján a magyarországi nemzetiségek egyben: őshonos/honos kisebbségek, nemzeti kisebbségek, kisebbségi közösségek, kisebbségi lakosság, tradicionális kisebbségek, történelmi kisebbségek és mindezek mellett kétnyelvű közösségek, valamint beszélőközösségek. A beszélőközösség terminust Bell (2014: 105–108) összegzéséből kiindulva a következő vonásait kiemelve ismerjük. Egy közösség társadalmi csoportosulás, amely lehet egynyelvű vagy többnyelvű (Gumperz 1962: 31); ahol a beszéd eszközével interakcióba lépnek (Bloomfield 1933: 42); amelyben a beszéd lebonyolítására szolgáló interpretációk (értelmezések) és szabályok közösek, valamint legalább egy nyelvváltozat értelmezésében és szabályaiban osztoznak (Hymes 1972: 54); amely egyesíti az értékelési normák készleteit, jóllehet ezen normák alkalmazásában eltérések lehetnek (Labov 1966: 355); amely átléphet politikai határokat, és nem feltétlenül egységes vallási vagy kulturális csoportot jelent, magában foglal idiolektusokat és dialektusokat (Kachru 2001: 105) (vö. Borbély 2014).

¹ Ezúton is megköszönöm Márku Anitának és Vargha Andrásnak a fejezet előző változatához fűzött megjegyzéseit.

A magyarországi nemzetiségek hat közösségére irányuló első közös és összehasonlító nyelvészeti (szociolingvisztikai) kutatás *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című NKFP 5/126/2001 projektum (vö. pl. Bartha 2003, 2006; Bartha–Borbély 2006; Borbély 2015; Vargha–Borbély 2017a, 2017b, 2018) keretében készült (lásd bővebben az 1. fejezetet). Az NKFP kutatás eredményeiből számos tudományos és érzékenyítő előadás hangzott el, tanulmány és könyvfejezet készült magyarul, angolul és nemzetiségi nyelveken (lásd a fejezet végén a tudományos események listát is). Az MTA NYTI-ben² két tudományos tanácskozást szerveztünk (*Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terpmunka tanulságai – Kutatói fórum, 2004. június 8.* és *A nyelvcseré folyamata és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben – Konferencia, 2004. november 4.*). A Kontra Miklós (MTA NYTI Élőnyelvi csoport majd osztály vezetője) kezdeményezésével 1988-ban elindított nemzetközi *Élőnyelvi Konferencia* (ÉK) történetében elsőként tartottunk tudományos műhelyt, *A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjéről* címmel (14. ÉK Bük 2006. október 9–11.). A további kutatási eredményeket pedig 2008-ban Párkányban (Szlovákia) a 15. ÉK-en, *Nyelvideológiai, attitűdök és nyelvcseré: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek* című tudományos műhelyben mutattuk be. A Budapesten – 2011. március 25-én és 26-án az MTA NYTI TKK szervezésében és Bartha Csilla elnökletével megrendezett – *Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe*, című nemzetközi konferencián az egyre jobban formálódó magyarországi nemzetiségi tudományos közösség *Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects* címmel újabb tudományos műhelyen vett részt.

2011. április 26-án az MTA NYTI-ben megrendezett tanácskozás keretében megalakult a *Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek Platformja* (MKKP). A tanácskozáson a magyarországi nemzetiségi kutatóintézetek és az intézettel nem rendelkező kisebbségek képviselőiben jelenlevő Berényi Mária (Magyarországi Románok Kutatóintézete), Blazsetin István (Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete), Erb Maria (Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja), Kovács Anna (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete), Kjoszeva Svetla (Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskola), Lásztity Péro (Szerb Intézet), valamint az MTA NYTI TKK képviselőiben jelenlevő Bartha Csilla, Borbély Anna és Hámori Ágnes egyhangúan kijelentették, hogy a tanácskozás keretében megalakítják az MKKP-t. A tanácskozáson megfogalmazódott, hogy az MKKP tagjai rendszeres tudományos együttműködést alakítsanak ki.

Az NKFP kutatást követő közös kutatási téma, a nemzetközileg is egyre nagyobb figyelmet kieldemelt *nyelvi tájkép* lett. *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Kárpát-medencei kisebbségi körkép* címmel 2013. május 23-án az MTA NYTI TKK által megrendezett műhelykonferencián az előadások és posztterek a hazai

² Mai nevén HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.

nemzetiségek közül a bolgár, a román, a szerb, a szlovák és a vend közösségről, valamint egy olyan faluról szoltak, ahol németek, finnek, cigányok és magyarok élnek együtt. A további eredményeket a magyarországi nemzetiségek *német, román, szerb és szlovák* közösségeiben 2018-ban Budapesten a 20. ÉK-en, a *Többnyelvű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép* címmel, immár az ÉK történetében a harmadik tudományos műhely keretében ismertettük. Az előadások szerzői Bartha Csilla, Borbély Anna, Erb Maria, Lásztity Péro–Káplán Szofia–Marija Mandić, Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet és Pachné Heltai Borbála voltak. Ezután – a jelen kötet szerkesztése előtt – két további konferenciát szerveztünk meg a Nyelvtudományi Kutatóközpontban, Budapesten. A 2019-ben megrendezett önálló nyelvi tájkép konferencia anyagából megjelent egy online tanulmánykötet: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* címmel (Borbély szerk. 2020). A 2021. május 19–20. között megszervezett *A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* online konferencia keretében lehetőség nyílt megismerni a magyarországi nemzetiségeket érintő és a határon túl átívelő lexikográfiai kutatások elméletéről és gyakorlatáról szóló jelenségeket. A két konferenciáról a *Barátság* folyóirat egy-egy melléklete is beszámolt (lásd Internetes források).

A továbbiakban – a magyarországi nemzetiségi kutatók együttműködésének tudományos eredményeit röviden áttekintve – a 2001-es NKFP nyelvészeti projekt és a nyelvtájkép-kutatások eredményeit foglaljuk össze. Rávilágítunk a nemzetiségi nyelvek³ használatára, a kétnyelvűségre, a nemzetiségi nyelvek – „irodalmi/standard/sztenderd”⁴ illetve területi-kontaktus⁵ – nyelvváltozataihoz és a magyarhoz kötődő nyelvi vélekedésekre, valamint a nyelvi tájkép ikonikus nemzetiségi jegyeire és jó gyakorlataira.

2. Szemelvények az NKFP projekt összehasonlító adataiból

A kötet eddigi fejezeteiben az NKFP projekt eredményeit nemzetiségenként elemeztük. Ebben a fejezetében – többek között – a hat nemzetiségtől nyert adatokat hasonlítjuk össze. Ebben az alfejezetben a nyelvi gyakorlatokat, a kétnyelvűséget és a nyelvi vélekedéseket hat (beás, német, roma, román, szerb és szlovák), négy (német, román, szerb és szlovák), illetve két (román és szlovák) nemzetiség összehasonlításával vesszük górcső alá.

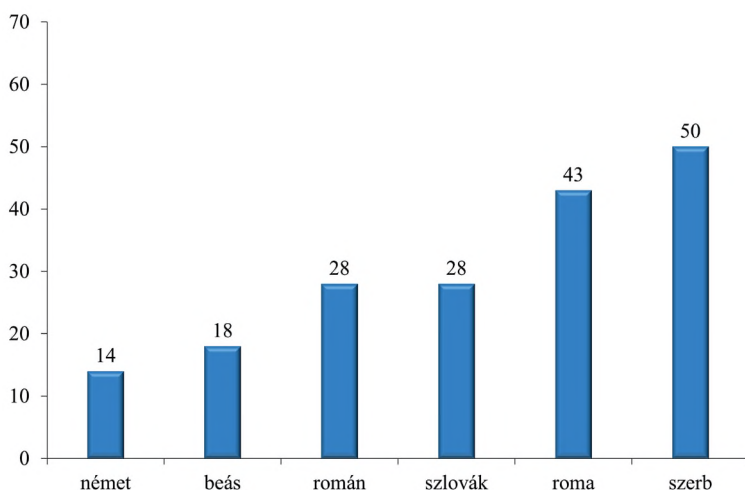
³ A nemzetiségi nyelvek terminus a Magyarországon élő honos nemzetiségek által beszélt nyelveket jelenti.

⁴ Az NKFP kérdőívben használt kategória a nemzetiségi nyelv *irodalmi* változata. A válaszolók ezzel a terminussal tudták beazonosítani az iskola, az egyház, a nemzeti televízió és rádió stb. – bizonyos stílusváltozatokat is magába foglaló – formális nyelvváltozatát. Ezt (bizonyos megkötéssel) szokás a szakirodalomban „standard”, illetve „sztenderd” terminussal is jelölni, ezért is használjuk az idézőjelet („irodalmi”). A nemzetiségi nyelv *területi-kontaktus változata* az otthon és a szomszédság informális nyelvváltozata, amely a kérdőívben a vizsgált település nevével lett beazonosítva (például *tótkomlósi szlovák*).

⁵ Itt nem csupán egy nyelven belüli területi változatról van szó, hanem a kétnyelvűségből fakadó kontaktushatásról is. Ezért tartjuk pontosabbnak például a területi-kontaktus terminus használatát a nyelvjárás terminussal szemben.

2.1. Nyelvi gyakorlatok hat nemzetiségi közösségben⁶

Hogyan beszélnek a kétnyelvűek? Milyen gyakorisággal jelenik meg a nemzetiségi közösségek tagjainak beszédében a nemzetiségi nyelv és a magyar nyelv? Van-e különbség ebben, hat nemzetiségi közösséget összehasonlítva? Ezekre a kérdésekre keressük a választ, amikor a beás, a német, a roma, a román, a szerb és a szlovák nemzetiségre vonatkozóan vizsgáljuk az egy- és a kétnyelvű beszédmódot (Grosjean 2004), azaz a beszélt nyelvi gyakorlatokat. Ennek során összehasonlítjuk az NKFP kérdőív II. Nyelvhasználat, nyelvválasztás (lásd a könyv Függelékét) részében megfogalmazott, 22 különböző szituációra vonatkozó kérdések válaszait. A szituációk lényegében lefedik a mindennapok beszédét, nyelvi gyakorlatait. A hogyan beszél leggyakrabban x szituációban⁷ kérdések 5 válaszkategóriái (lásd 1. fejezet) közül megvizsgáljuk a következő hármat: *mindig „nemzetiségi nyelven”*⁸, *mindig magyarul*, illetve *„nemzetiségi nyelven” és magyarul*.

1. ábra

A *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategória 22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

Az 1. ábra összegzi a nemzetiségi nyelvre vonatkozó nyelvi gyakorlatokat a hat közösségben és a vizsgált 22 szituációban (azaz a *mindig beásul*, *mindig németül* stb. beszélek válaszokat) (vö. 4. fejezet 2. ábra). Ebből kiderül, hogy a hat kétnyelvű közösségben a beszélők 22 szituációban átlagosan hány százalékban választották a *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategóriát. Az eredmények szerint a szerb

⁶ A Kétnyelvűség (Borbély 2014) könyv 2. fejezetének átdolgozott, bővített változata.

⁷ Például: k32. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesanyjával?

⁸ A „nemzetiségi nyelven” szavak azért kerültek idézőjelek közé, mert az 1. számú válaszkategória a terepen nem így hangzott el, hanem minden esetben az adott nemzetiség nyelve lett megnevezve (például *beásul*).

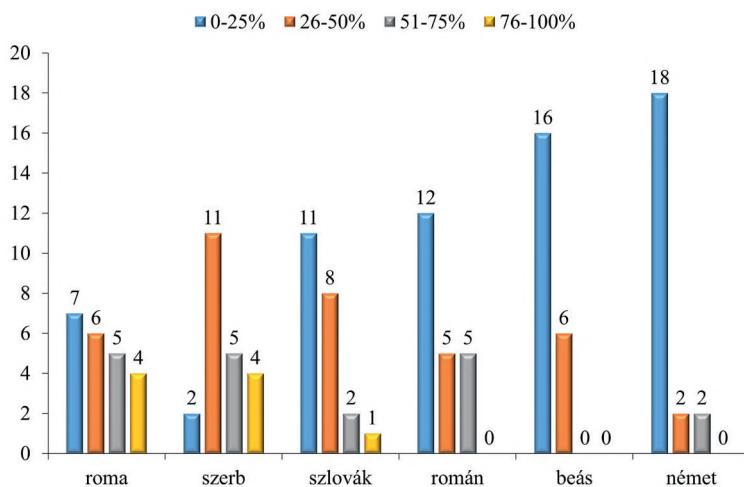
és a roma közösségben a leggyakoribb a nemzetiségi nyelv kizárólagos használata. A szerbeknél *mindig szerbül* beszélnek a vizsgált 22 szituációban átlagosan 50%-ban, a romák pedig átlagosan 43%-ban beszélnek *mindig romani nyelven*. A saját (nemzetiségi) nyelv kizárólagos használata legkevésbé a beás és a német közösségre jellemző. A beások a 22 szituációban átlagosan 18%-ban választották a *mindig beásul* válaszkategóriát, a németek pedig 14%-ban a *mindig németül* kategóriát. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet az NKFP kutatás azon eredményére is, amely szerint a romák és a beások nem csupán nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban különböznek el egymástól, hanem a saját nyelv használatának gyakorisága szerint is.⁹

A 22 szituációra vonatkozó átlagos százalékos adatokból kiderül, hogy a hat közösségben a saját nyelv megőrzése differenciált, a kétnyelvűség változatos. A hat közösség három csoportra bontható. A saját nyelv megőrzése a szerbek és a romák vizsgált közösségében a legjelentősebb, esetükben a saját nyelv és a magyar nyelv használata csaknem kiegyenlített. A nemzetiségi nyelv a beások és a németek közösségében van a leggyengébb pozícióban. A románok és a szlovákok egymással megegyező értéke a hat közösséget tekintve „középen” helyezkedik el. *A kapott adatok szerint tehát a hat magyarországi kétnyelvű közösségben a szerbek és a romák közösségi zártsága, vitalitása a legerősebb és a nemzetiségi nyelv megőrzését szolgáló közösségi stratégia a legeredményesebb, így a kétnyelvűség itt a leginkább fenntartható* (Borbély 2015, 2016). A közösség zártságát, vitalitását és a saját nyelv megőrzését segítő faktorokat, tényezőket itt nem vizsgáljuk. Ezeket egy követő vizsgálatban, például a beszélőkkel készült irányított beszélgetések anyagából, kvalitatív elemzésekkel lehet kideríteni.

A következő lépésben azt mutatjuk be, hogy *a nemzetiségi nyelv és a magyar nyelv cseréjének folyamatáról* az adatok milyen új információval szolgálnak. Ugyanezen adatok további elemzésekor a vizsgált 22 szituáció négy csoportra osztható aszerint, hogy az egyes szituációra a mintában a *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategóriára milyen százalékos átlag jellemző (vö. 2. ábra). Ezzel az elemzéssel a szituációk és a nemzetiségi nyelvek összefüggésének *súlyozására* négy százalékos kategória segítségével világítunk rá: 1 = 0–25%, 2 = 26–50%, 3 = 51–75%, 4 = 76–100%. Ha például több szituáció az 1-es százalékos kategóriába sorolandó, ez azt mutatja, hogy a közösségben a saját nyelv használata nagyon ritka; ha pedig a 4-es százalékos kategóriába sorolandó, ez azt jelenti, hogy a saját nyelv használata nagyon gyakori vagy kizárólagos. Az eredmények szerint a 22 szituáció súlyozása (az 1–4. százalékos kategória szerint) a romáknál a legkiegyenlítettebb. A 22-ből 7 szituációra a *mindig romani nyelven* válaszkategória egész mintára vonatkozó százalékos átlaga 0–25% között mozgott (1-es százalékos kategória). 6 szituációban ez a válasz 26 és 50% között található (2-es százalékos kategória). 51 és 75% közötti átlagok jellemezték 5 szituációt (3-as százalékos kategória). Végül 4 szituációban a

⁹ A Kárpát-medencei cigány nyelvekről és közösségekről szóló összefoglaló kötet (Bartha szerk. 2007) számos tanulmánya is ezt igazolja (lásd pl. Kovalcsik 2007; Szalai 2007 és Pálmáiné Orsós 2007a tanulmányát).

mindig romani nyelven válasz százalékos átlaga 76 és 100% között található (4-es százalékos kategória).

2. ábra

A *mindig „nemzetiségi nyelven”* válasz 22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

A 2. ábra azt mutatja, hogy a kétnyelvűség közösségenként más-más formában valósul meg, illetve a nyelvcseré folyamatok eltérő. Azaz két nyelv funkcionális megoszlását a közösségekben más-más szabályok működtetik. A roma és a szerb közösségben, ahol a minta egésze átlagosan 43–50%-ban kizárólag a nemzetiségi nyelvet használja (lásd 1. ábra), a vizsgált 22 szituációban, bár eltérő arányban, de a négy százalékos kategória mindegyikébe jut szituáció. Ez azt jelenti, hogy mindkét közösségben a minta egészére az a jellemző, hogy 4–4 szituációban 75% feletti arányban (4-es százalékos kategória) és 5–5 szituációban 50% feletti arányban használják kizárólag a nemzetiségi nyelvet (3-as százalékos kategória). Ugyanakkor a beásoknál nem volt olyan szituáció, amelyben a csoport több mint 50%-a mindig beásul beszélt volna, a németeknél és románoknál pedig olyan, amelyekben a csoport több mint 75%-a mindig saját nemzetiségi nyelvét használta volna. Ez azt mutatja, hogy a beás, a német, a román stb. nyelv funkcionális visszaszorulása nyelvhasználati szinterek, domének¹⁰ szerint kimutatható (vö. Fishman 1965/2000; Schiffman 1993). A 2. ábrából kirajzolódik, hogy a nemzetiségi nyelv megőrzését egy olyan mintázat jellemezheti leginkább, amelyet a roma közösség mintázata mutat. *Vagyis a kétnyelvűség és a nyelvcseré szempontjából levont következtetés, hogy minél kiegyensúlyozottabban oszlanak meg a nyelvválasztási (1–4.) százalékos kategóriák a nemzetiségi nyelv szerint, annál jobban érvényesül a közösségben a nemzetiségi nyelv megőrzése.*

¹⁰ Kutatjuk a domének (*domains*; például otthon, vallás, oktatás, munka) és a hozzájuk tartozó szituációk (az anyával, testvérrrel stb.) nyelvi gyakorlatait.

A vizsgált közösségekben a nemzetiségi nyelvet legtöbbször a következő szituációkban használják:

- *Beások*: anyai nagyszüleivel (46%), apai nagyszüleivel (44%), anyjával (41%), apjával (38%).
- *Németek*: anyai nagyszüleivel (58%), apai nagyszüleivel (55%), anyjával (40%), apjával (36%).
- *Romák*: hívőkkel (85%), a városban találkozási ismerősökkel (82%), apai nagyszüleivel (79%), anyai nagyszüleivel (75%).
- *Románok*: pappal (72%), ha imádkozik (70%), apai nagyszüleivel (60%), anyai nagyszüleivel (58%).
- *Szerbek*: pappal¹¹ (98%), ha imádkozik (97%), tanárral (80%), anyai nagyszüleivel (78%).
- *Szlovákok*: anyai nagyszüleivel (70%), apai nagyszüleivel (79%), tanárral (55%), anyjával (38%).

1. táblázat

Ahol a nemzetiségi nyelvet a leggyakrabban használják hat közösségben (N = 421)

Domének száma		
Egy	Kettő	Három
beások (otthon)	románok (otthon, egyház)	romák (otthon, egyház, város)
németek (otthon) ¹²	szlovákok (otthon, oktatás)	szerbek (otthon, oktatás, egyház)

¹¹ A magyarországi szerb közösségben a nemzetiségi nyelven belüli (területi-kontaktus) nyelvváltozatok problematikája a csobánkai szerbekkel készült két interjúrészlet szerint a következőképpen vetődik fel. „Arról már nem is beszélve, hogy minden falunak, így Csobánkának is van egy tájszólása, ami olyan a szerb nyelvhez viszonyítva, mint például a magyarhoz képest a csángó.” „Az ősi nyelvet egyedül a csobánkaiak őrizték meg, ez el van ismervé. A hangsúly. Ezért mindig kinevettek bennünket. Pedig a püspök is ugyanezzel a hangsúllyal prédikál, amivel az igazi csobánkaiak beszélnek. A többi szerb neveti ki ezt” (Barcy et al. 2000: 50).

¹² Erb Maria kutatása (vö. 3. fejezet) szerint a magyarországi németeknél a kisebbségi nyelv használata a német és a magyar nyelv közötti funkcionális-szituatív munkamegosztásban elsősorban a privát, intim, családi kommunikációra korlátozódik, a többségi nyelv pedig a nyilvános, társadalmi és közéleti nyelvhasználati színtereket fedi le. A német nyelvjárás és a sztenderdváltozat további differenciálódást eredményez. A mindennapok kommunikációjában a sztenderdváltozatot a hazai németeknek csak egy öntudatosabb, elsősorban értelmiségiekből álló kis csoportja beszéli – nem ritkán demonstratív céllal (Erb 2004: 23). A 2003 ősze és 2004 tavasza között Tarjánban lefolytatott szociolingvisztikai terepmunka eredményei arról tanúskodnak, hogy a demográfiai, társadalmi, szociális és kulturális faktorok tekintetében Magyarországon a viszonylag legjobb helyzetben lévő magyarországi németeket is a nyelvcsere folyamata jellemzi. Bár Erb Maria megállapítja, hogy a tarjáni németeknél a német nyelv használata a családban a legstabilabb, az NKFP nyelvhasználati kérdőív válaszkategóriáinak százalékos aránya ugyanakkor már ezen a nyelvhasználati szinten is a magyar nyelv dominanciáját mutatja. A családi beszélgetésekre rákérdező tíz kérdésre kapott összesen 588 válaszban a megadott válaszkategóriák a következőképpen „osztóznak”: 27% mindig németül, 4,5% általában németül, 13% németül és magyarul, 15,5% általában magyarul, 40% mindig magyarul beszél. A válaszolók leginkább a nagyszüleikkel beszélnek/beszéltek németül, őket a szülők követik, de már jóval alacsonyabb arányban. A gyermek–szülő kommunikációban a német nyelv elsősorban a primer szocializációban van jelen, az óvodás, illetve iskolás kora drasztikusan csökken. A házastársak és a testvérek pedig elsősorban magyarul beszélnek egymással (Erb 2004: 22).

Az adatokból kiolvasható, hogy a németek és a beások közösségében a *család (otthon)* az a domén, ahol a nemzetiségi nyelvet a legtöbbet használják. Az olyan közösségekben, ahol a család mellett más intézményekben is használják a nemzetiségi nyelvet, ez a jelenség segíti a nemzetiségi nyelv megőrzését. A családon kívül a szlovákoknál és a szerbeknél az *iskola (oktatás)*, a románoknál és a szerbeknél pedig az *(ortodox) egyház*¹³ is erősíti a saját nyelv használatát. A romák közösségében az összes többi vizsgált közösségtől eltérő módon szabályozott a saját (romani) nyelv választása. Bár a pappal csak magyarul beszélnek, az adatok szerint ez nem akadályozza annak, hogy a hívőtársakkal szinte csak romani nyelven beszéljenek.

A hat kétnyelvű közösségben végzett adatgyűjtés megerősíti azt a szakirodalmi tételt (pl. Hamers–Blanc 1989: 176), hogy az otthon az a domén, ahol a saját nyelv használata leginkább megmarad: mindegyik közösségben ugyanis legalább egy szituációra a saját nyelv leggyakoribb használata ebben a doménben jellemző.

A hat kétnyelvű közösség hármass mintázata (romák–szerbek, románok–szlovákok, beások–németek, lásd 1. ábra) a nemzetiségi nyelv leggyakoribb használata és a domének számának összefüggésében is kirajzolódik. A beások és a németek¹⁴ a nemzetiségi nyelvet leggyakrabban csupán egy domén (otthon) esetén használják. Ugyanezt két doménben használják leggyakrabban a románok (otthon, egyház) és a szlovákok (otthon, oktatás). A romák (otthon, egyház, városban) és a szerbek (otthon, oktatás, egyház) viszont saját nyelvüket már három doménben is nagyon gyakran használják (lásd 1. táblázat). *Ebből az a következtetés vonható le, hogy a vizsgált adatokból kimutatható a nemzetiségi nyelv használatának gyakorisága és a domének közötti összefüggés.*

A 3. ábra összegzi a többségi nyelvre vonatkozó nyelvi gyakorlatokat a hat közösségben és a vizsgált 22 szituációban. Az ábra azt mutatja meg, hogy a közösségenként bevont 70–71 válaszoló a 22 szituációban hány százalékban választotta a *mindig magyarul* válasz kategóriát. A 3. ábra is, ugyanúgy, mint az 1. ábra, a százalékok átlagait tartalmazza, és a két ábra a két nyelv használata szerint közel egymás „tükörképe”.

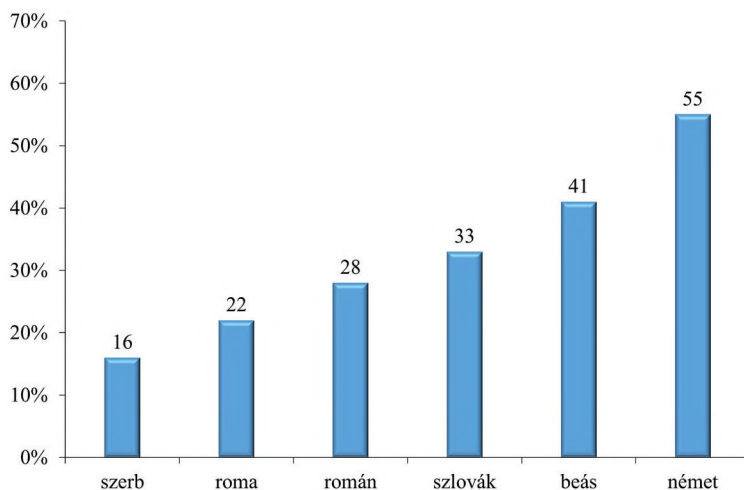
A 3. ábra jelzi, hogy a vizsgált hat közösségben a magyar nyelv funkcionális szerepe mennyire jelentős. Ebből kiderül, hogy a magyar nyelv kizárólagos használata

¹³ Menyhárt Krisztina a magyarországi bolgárokról írt tanulmányában is kiemeli az ortodox egyház nyelvmegőrző szerepét: „A kapott adatok (...) azt mutatják, hogy egyedül az egyházi élet az a színtér, ahol a bolgár nyelv dominál, minden egyéb helyen, a kisebbségi önkormányzatokat is beleértve, a magyar kerül előtérbe” (Menyhárt 2007: 136).

¹⁴ Bindorffer Györgyi két magyarországi sváb településen végzett kutatásai a „földrajzi–etnodemográfiai” környezet hatásaira világítanak rá. Dunabogdányban: „Az utcán alig lehet sváb szót hallani, az önkormányzatban csak magyarul lehet ügyeket intézni. A sváb teljes mértékben visszaszorult a családba, ahol azonban sok esetben már a középgeneráció esetében sem tudja anyanyelvi funkcióit betölteni. A sváb nyelv használata Dunabogdányban tehát inkább csak a múltat idézi, Nagynyáradon viszont mindennap tapasztalható valóság. Ebből következően ebben a faluban a nyelvhasználat differenciáltabb képet mutat. A svábolás általános az első generáció tagjai között, de az utcán, postán, buszon még a középgeneráció is svábul beszél. Az önkormányzatban svábul is lehet ügyeket intézni” (Bindorffer 2003: 346).

a 22 szituációban a németekre (55%) és a beásokra (41%) a legjellemzőbb. Legkevésbé jellemző a magyar nyelv kizárólagos használata a szerbekre (16%) és a romákra (22%). Az adatokból a kétnyelvűség és a nyelvcsere szempontjából az alábbi következtetések vonhatók le. *A német és a beás közösségben a két nyelv használata – a hat közösség viszonylatában – a leginkább aszimmetrikus. A nyelvcsere-re vonatkozó következtetés, hogy a német és a beás közösségben a német–magyar, illetve a beás–magyar nyelvcsere folyamata a legkorábban indult el, illetve a leggyorsabban megy végbe. A roma és a szerb közösségben a romani–magyar, illetve a szerb–magyar nyelvcsere vagy később kezdődött el vagy/és a folyamata lassabban zajlik.*¹⁵

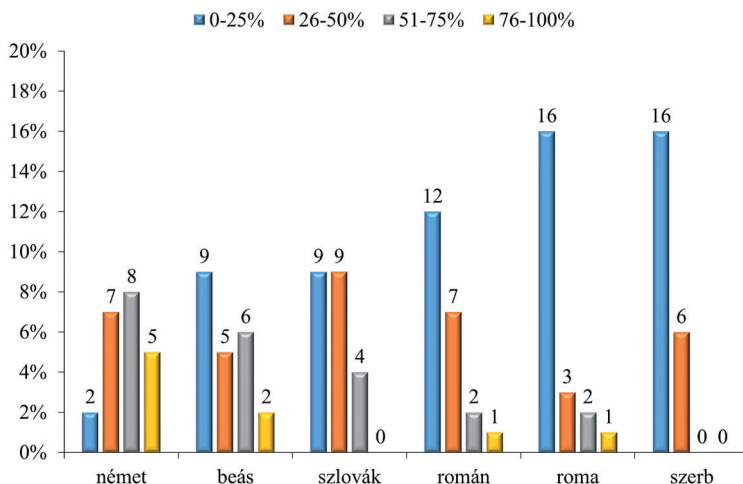
3. ábra

A *mindig magyarul* válaszkategória 22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

Nézzünk egy kicsit a magyar nyelvre vonatkozó összesített, átlagolt NKFP adatok mögé is! A 2. ábrához hasonlóan a *mindig magyarul* válaszokat is négy csoportra osztjuk a 22 szituáció szerint (lásd 4. ábra). Itt most aszerint történt a csoportosítás, hogy az egyes szituációkban a *mindig magyarul* válaszok milyen százalékban fordultak elő. A 4. ábra tehát azt jelzi, hogy a magyar nyelv pozíciója hogyan erősödik, a nyelvcsere folyamata hogyan halad előre a vizsgált közösségekben a szituációk szerint. Azokban a közösségekben, ahol a magyar nyelv, ezzel együtt a nyelvcsere komoly teret nyert, a magyar nyelvi gyakorlatok szituációnként kiegyenlítettebbek

¹⁵ Az egy országon belül élő kétnyelvű csoportok nyelvcserejének összehasonlító vizsgálataiban (lásd például Clyne monográfiáját Ausztrália vonatkozásában) gyakran felmerül a csoportok „etnikai és nyelvi vitalitása”, vagyis az a probléma, hogy egyes csoportok gyorsabban, mások viszont lassabban térnek át a többségi nyelv használatára. Ausztrália esetében például az etnikai és nyelvi vonások megőrzése leginkább a görögökre jellemző, a legkevésbé pedig a hollandokra (Clyne 1982: 36).

(lásd a németek¹⁶ és a beások adatait). Ezzel ellentétben például a szerbeknél a 22 szituáció között nincs egyetlen olyan sem, ahol átlagosan 51%-nál nagyobb mértékben használnák a magyar nyelvet. A romák és a szerbek a 22-ből egyformán 16–16 szituációban csupán 0 és 25% között választják kizárólag a magyar nyelvet (1-es százalékos kategória). Ugyanakkor a németeknél összesen 13 szituációban, vagyis a vizsgált szituációk több mint a felében 50%-nál nagyobb arányban használják a német helyett *mindig* a magyar nyelvet (3-as és 4-es százalékos kategória).

4. ábra

A *mindig magyarul* válasz 22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

A vizsgált közösségekben a magyar nyelvet legtöbbször a következő szituációkban használják.

- *Szerbek*: egy magyar jelenlétében (43%), unokával (41%), házastárssal (38%), szomszédokkal (33%).
- *Romák*: pappal (100%), polgármesteri hivatalban (67%), munkatárssal (67%), bolti eladóval (42%).
- *Románok*: egy magyar jelenlétében (86%), ha számol (66%), unokával (56%), bolti eladóval (48%).

¹⁶ A vizsgált hat magyarországi nemzetiség közül a németek nyelve – például az angol, a francia és a spanyol mellett – nemzetközi státusszal rendelkezik. Ez a státusz önmagában nem elegendő tényező ahhoz, hogy közösségi szinten a német–magyar nyelvcsere meg tudja akadályozni. Kétségtelen azonban, hogy a közösség bizonyos rétegeiben (pl. az értelmiség körében) ez a faktor jelentősebb nyelvmegőrző tényezőnek minősül. Nem egyedi eset, hogy egy nemzetközileg széleskörűen elterjedt nyelv elszorítja, hogy lecseréljék egy másik nyelvre. Például az argentinai angol közösség az angol–spanyol nyelvcsere folyamatát éli át (lásd Myers-Scotton 2006: 69–70).

- *Szlovákok*: pappal¹⁷ (68%), ha számol (55%), egy magyar jelenlétében (52%), gyermekkel (51%).
- *Beások*: pappal (92%), polgármesteri hivatalban (91%), tanárral (71%), munkatárssal (64%).
- *Németek*: pappal (100%), polgármesteri hivatalban (91%), bolti eladóval (84%), egy magyar jelenlétében (81%).

Négy vizsgált kétnyelvű közösségben (romák, szlovákok, beások és németek) az adatok szerint a magyar nyelv használata a *pappal* való beszélgetés során a leggyakoribb. Ezekben a közösségekben nincs nemzetiségi nyelven működő egyház. Az ortodox szerbek és románok esetében ez a szituáció a nemzetiségi nyelven működő egyháznak köszönhetően a nemzetiségi nyelvhez kötődik. A magyar nyelv használata *egy magyar jelenlétében* nagyon gyakran szintén négy közösségben fordul elő (szerbek, románok, szlovákok és németek). Kivételt ez alól ebben az esetben a beások és a romák képeznek (lásd 2. táblázat). Fontos kiemelni, hogy ez az első közös vonása a két cigány/roma közösségnek, hogy nem tartják „udvariasságnak”,¹⁸ ha saját közösségük tagjával egy magyar jelenlétében saját nyelvükön szólalnak meg. A másik négy kétnyelvű közösségben viszont egy magyar jelenléte *szabályszerűen* a magyar nyelv használatát követeli meg. *Az NKFP eredmények arra mutatnak rá, hogy míg a beások és a romák egyéb identitásjegyei „felfedhetik” a többségtől való másságukat, addig a másik négy kétnyelvű közösségnél a nemzetiségi nyelv a legfőbb markere a többségtől való identitásbeli elkülönülésüknek, amelyet el tudnak rejteni, és az adatok szerint következetesen, egységesen el is rejtik.* A nemzetiségi nyelv elrejtése egyben a többségnek a nemzetiségekhez, illetve az egynyelvűeknek a kétnyelvűekhez való viszonyát is tükrözi. A *vásárláskor* (bolti eladóval, számolás) szintén gyakori a magyar nyelv használata a hatból négy közösségben (németek, romák, románok és szlovákok). Az *otthon* doménhez tartozó szituációk közül magyarul a legtöbbit az unokával a szerbek és a románok, a gyermekkel a szlovákok, a háztartással pedig a szerbek beszélnek. Fontos megjegyezni, hogy *a családhoz kapcsolódó szituációkban a németek, a beások és a romák használják a legkevésbé a magyar nyelvet.* Vagyis még *a családi nyelvhasználat mintázata sem egységes a vizsgált hat kétnyelvű közösségben.* A magyar nyelv használatára vonatkozó adatok szerint a romák közössége képviseli leginkább azt a szabályszerűséget, hogy csak azokkal a beszédpartnerekkel használják a magyar nyelvet, akik a romanit nem

¹⁷ Ennek további nyelvi következményeiről Zsilák Mária ír. „A magyar–szlovák kétnyelvűség időszakában az egyes nyelvi rétegek – településétől függően – hosszabb-rövidebb ideig párhuzamosan élnek egymás mellett, majd bizonyos területeken az adott szlovák nyelvi réteg háttérbe szorul, ill. funkcióját veszve kihal, pl. az egyházi adminisztráció nyelve” (1993: 180).

¹⁸ Csiszár Rita összehasonlító kutatásából kiderül, hogy a bécsi diaszpóra és az alsóöri honos magyarság minden csoportjában elkerülül a kisebbségi nyelv használatát, a válaszolók életkorától, iskolai végzettségétől és egyéb szociológiai paraméterétől függetlenül. Ez olyan a nyelvet nem ismerők társaságában „betartandó elemi” udvariassági szabály (Szépfalusi 1992: 131), amelynek a megsértése „illetlenségnek minősül” (Csiszár 2008/2009: 53).

beszéli. Ez a nyelvi gyakorlat támogatja a legerőteljesebben a nemzetiségi nyelv megőrzését és a közösségi kétnyelvűség stabilitását. Az 1. és a 2. táblázatot összevetve kiderül, hogy míg a nemzetiségi nyelv gyakori használatához három domén kötődik, a magyar nyelv gyakori használatához ennek több mint a kétszerese.

2. táblázat

Ahol a magyar nyelvet a leggyakrabban használják hat közösségben (N = 421)

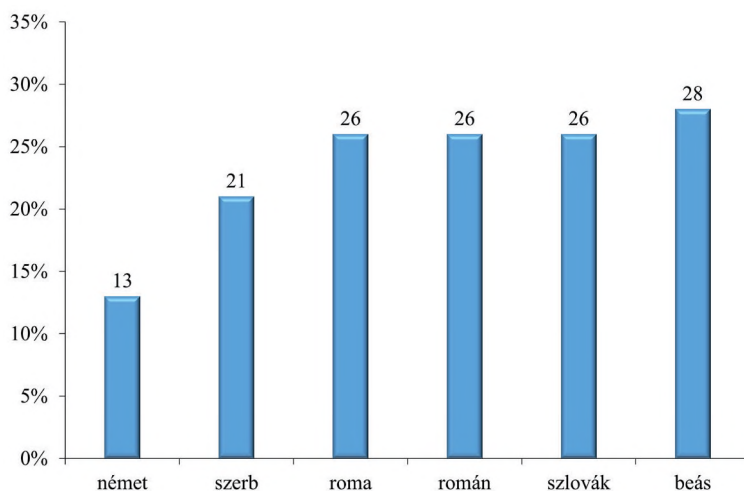
	beás	német	roma	román	szerb	szlovák
Magyar jelenlét/szomszéd		X		X	X	X
Egyház	X	X	X			X
Vásárlás		X	X	X		X
Hivatal	X	X	X			
Otthon				X	X	X
Munka	X		X			
Oktatás	X					

A két nyelv együttes használatát vizsgálva a „*nemzetiségi nyelven*”¹⁹ és magyarul (egyforma mértékben) válaszokat elemezzük. Elméletileg két módon lehet igazolni, hogy a vizsgált közösségekben a kétnyelvűség stabil. Az egyik az, amikor a szituációk nagyobb részére a nemzetiségi nyelv, kisebb részére a többségi nyelv használata a jellemző. Vagyis ha a kétnyelvű közösség tagjai egymással a közösség saját nyelvét, a közösségen kívüliekkel pedig a magyar nyelvet beszélik. Az 1. és a 3. ábra adatai ezt nem igazolják, hiszen például még a családi doménben sem valósul meg a nemzetiségi nyelv kizárólagos használata. A másik mód az, amikor minden szituációra a kétnyelvű/transzlingvális beszédmód, a két nyelv együttes, kiegészítő, kevert használata a jellemző. Az adatok szerint egy közösségre sem jellemző kiugróan az, hogy a beszélők a szituációkban mindkét nyelvet alternálva/kiegészítve beszélnek (lásd 5. ábra). Az viszont mindenképpen említést érdemel, hogy az adatok szerint a németekre vonatkozik a legkevésbé, hogy a két nyelvet egyenlő arányban felváltva használnák (13%) – a többi öt közösségben ez az érték 20% feletti.

Nézzük meg, hogy mely szituációkra jellemző a leginkább és melyek esetében a legkevésbé a két nyelv alternált/váltakozó gyakorlata. A négy százalékos kategóriára bontott 22 szituáció a „*nemzetiségi nyelven*” és magyarul (egyformán) válaszok százalékos előfordulása szerint a 6. ábrán van összefoglalva. Az eredmények szerint nincs olyan közösség, ahol a 22 szituációban a két nyelvet kiegyenlítve használnák. Nincs olyan közösség, ahol a 22 szituációból az 1–4. százalékos kategória mindegyikébe jutna legalább egy szituáció. A hatból öt közösség esetében az 1-es és a 2-es

¹⁹ Az öt válaszkategória közül ez a 3. volt. Az NKFP terepmunka alatt természetesen ebben az esetben is a közösség nyelve lett felajánlva a „*nemzetiségi nyelv*” helyett (például *szerbül és magyarul*).

százalékos kategóriába (0–50%) kerülnek a vizsgált szituációk, a németeknél viszont szinte csak az 1-es százalékos kategóriába (0–25%). Ez utóbbi közösségben a 22 szituációból 21-re az a jellemző, hogy 26%-nál kisebb arányban használatos a német és a magyar nyelv alternálva/együtt. *A kétnyelvűség szempontjából levont következtetés az, hogy a vizsgált közösségekben és szituációkban a kétnyelvűségnek az a módja, hogy egyforma mértékben használják mindkét nyelvet, kevésbé terjedt el, mint a nyelvek kizárólagos használata, vagyis az egynyelvű beszédmód. Az NKFP adatok azt mutatják, hogy a kétnyelvűség a vizsgált magyarországi nemzetiségek közül a romák közösségében a legstabilabb, majd őket követik a szerbek. A németek közösségében mutatkozik meg leginkább a kétnyelvűség mint átmeneti állapot.*

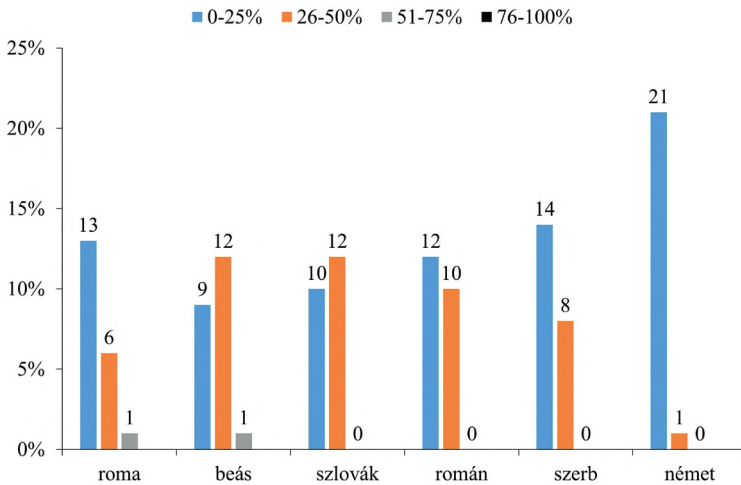

5. ábra

A „nemzetiségi nyelven” és magyarul válaszkategória
22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

A fejezetben eddig ismertetett összehasonlító NKFP eredmények szerint a mindennapi kommunikációs gyakorlatokat lefedő szituációkban – a vizsgált hat magyarországi közösségben – a kétnyelvűség változatosságot mutat. A nemzetiségi nyelv „kizárólagos” használata, vagyis a nemzetiségi nyelv megőrzése a romákra és a szerbekre a legjellemzőbb. A roma közösségben a 22 szituációban választott saját nyelv egyenletes megoszlása a négy százalékos kategória (1-es = 0–25%, 2-es = 26–50%, 3-as = 51–75%, 4-es = 76–100%) szerint a kétnyelvűség stabil megvalósulását mutatja (lásd 7. ábra). A magyar nyelv „kizárólagos” használatának a gyakorisága, az előrehaladott stádiumú nyelvcsere a németek, beások, szlovákok, románok közösségére a jellemző. Ezek közül a németeknél fejlődött ki a legjobban a (német–magyar) nyelvcsere, amit a 8. ábrán a magyar nyelv kizárólagos használatának százalékos megoszlásával igazolhatunk a négy százalékos kategória szerint.

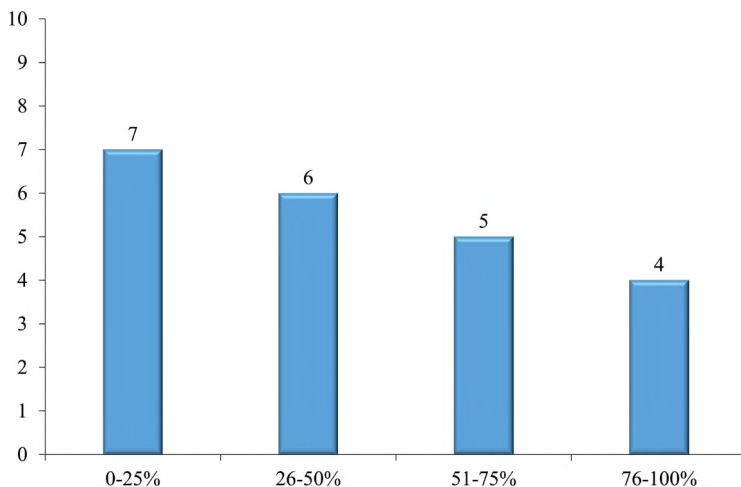
A fent elemzett NKFP adatok segítségével kialakítható egy sorrend, amely jelzi, hogy a hat közösségben a nyelvcsere folyamata hol a legelőrehaladottabb: 1. németek, 2. beások, 3–4. szlovákok, románok, 5. szerbek, 6. romák. A nemzetiségi nyelv megőrzésének sorrendje a nyelvcsereére vonatkozó sorrend fordítottja.

6. ábra

A „nemzetiségi nyelven” és magyarul válasz

22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

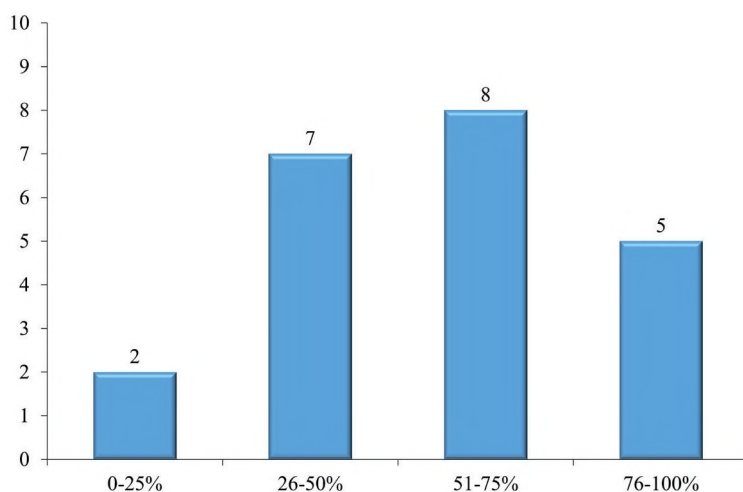

7. ábra

A mindig romani nyelven válasz

22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva (N = 70)

Az eredmények között még megemlíthető, hogy az olyan közösségekben, ahol a család mellett más intézményekben is gyakran használják a nemzetiségi nyelvet, ez a jelenség jól kimutathatóan segíti a nyelvmegőrzést (például a nemzetiségi nyelven működő ortodox egyház és iskola). Ezért is van komoly súlya annak, hogy a nemzetiségi nyelvek oktatása milyen minőségű. A beás és a roma közösség ebből a szempontból hátrányos helyzetben van. Forray (2007: 162–163) megállapítja, hogy a beás és a romani nyelv és közösségi kultúra megőrzésére, egyúttal a műveltségbeli lemaradás pótlására csak néhány úgynevezett modellintézmény vállalkozott. Kontra (2007: 147) égető problémára hívja fel a figyelmet, amikor leírja, hogy a beás és a roma közösségeket oktatási nyelvi diszkrimináció sújtja, mert nincsenek országos lefedettségű beás és romani nyelven oktató iskolák, elenyésző a beásul vagy romaniul tudó tanítók, tanárok száma, nincs beás és romani nyelvtanárképzés, és hiányoznak a tankönyvek, szótárak és más tananyagok.

8. ábra

A *mindig magyarul* válasz a németeknél
22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva (N = 70)

Bartha–Hámori (2011) tanulmánya hasonlóképpen tárgyszerűen, illetve komplexen vázolja fel a magyarországi cigány közösségek legfőbb nyelvi jellegzetességeit, kétnyelvűségüknek vagy egynyelvű, de a többségitől eltérő nyelvi szocializációjuknak az oktatással való kapcsolatát. Utalnak arra is, hogy a részletesebb adatok hiánya milyen problémát jelent, illetve a meglévő jó gyakorlatok milyen segítséget nyújthatnak a cigányságot érintő döntések és stratégiák kidolgozásában. Azokban a közösségekben (beások, németek), ahol az egyház magyar nyelvű és a nyelvcserre folyamata a befejező fázisához közelít, a nemzetiségi nyelv használata a családi doménre szorult vissza, sőt már ebben a doménben is egyre számottevőbb a magyar nyelv térnyerése. Magyarországon a vizsgált közösségek közül leginkább egyetlen

közösségben, a románknál volt kimutatható, hogy a saját nyelv megőrzéséhez elsősorban az erős közösségi kohézió, vitalitás és a közösség zártsága járul hozzá.

2.2. Nyelvtudás két nemzetiségi közösségben

Nettle–Romaine (2000: 53) „használd, különben elfelejted” megállapítása a nyelvi gyakorlatok és a nyelvtudás összefüggéséről szól. A 2.1. részben leírtakból többek között az derül ki, hogy a hat magyarországi kétnyelvű közösség közül a románok és a szlovákok²⁰ kétnyelvűsége hasonlít a leginkább egymásra abból a szempontból, hogy a szituációkban milyen arányban oszlik meg a közösség két nyelvének a használata. A két közösségben a vizsgált 22 szituációban átlagosan 28–28%-ban használják kizárólag a román, illetve a szlovák nyelvet (lásd 1. ábra). A magyar nyelvre vonatkozó adatok is közelítenek egymáshoz: míg a szlovákok mintátlaga azt mutatja, hogy a 22 szituációban 33%-ban használják mindig a magyar nyelvet, addig a románoknál ez az érték 28% (lásd 3. ábra). Ennek az eredménynek a fényében további összehasonlító elemzést végzünk ebben a két közösségben. Az elméleti kérdés az, hogy a kétnyelvűség, a két nyelv használata összefügg-e a nyelvtudásra vonatkozó adatokkal. Vagyis e két közösségben továbbra is hasonló értékeket kapunk-e, ha a nyelvtudásra vonatkozó válaszokat elemezzük? A kétnyelvű közösségben beszélt nyelvek egymáshoz viszonyítva mérhetőek a tekintetben, hogy a mindennapok során a közösségben milyen mértékben oszlik meg a használatuk (lásd 3. alfejezet), és milyen szinten ismerik a közösség tagjai a nyelveket.

A továbbiakban tüzetesebben megvizsgáljuk a magyarországi románok és szlovákok kétnyelvűségét: *a román és a magyar*, illetve *a szlovák és a magyar* nyelvek ismeretét. Az NKFP kérdőíves interjúban a román válaszolóknak a kétegyházi román (területi-kontaktus nyelvváltozat), a román „irodalmi” nyelv és a magyar nyelv ismeretét kellett ötfokozatú skálán értékelniük. A szlovák válaszolóknak ugyanezen az ötfokozatú skálán a tótkomlói szlovák (területi-kontaktus nyelvváltozat), a szlovák „irodalmi” nyelv és a magyar nyelv ismeretét kellett értékelniük. Az 1-től 5-ig megadott válaszkategóriák az iskolai osztályzatoknak megfelelően lettek kialakítva.²¹ Ez az ötfokozatú skála a következőképpen értelmezendő: *Nagyon jól, kiválóan (5), Jól, könnyen (4), Közepesen, többé-kevésbé (3), Nehezen, gyengén (2), Egyáltalán nem (1)*

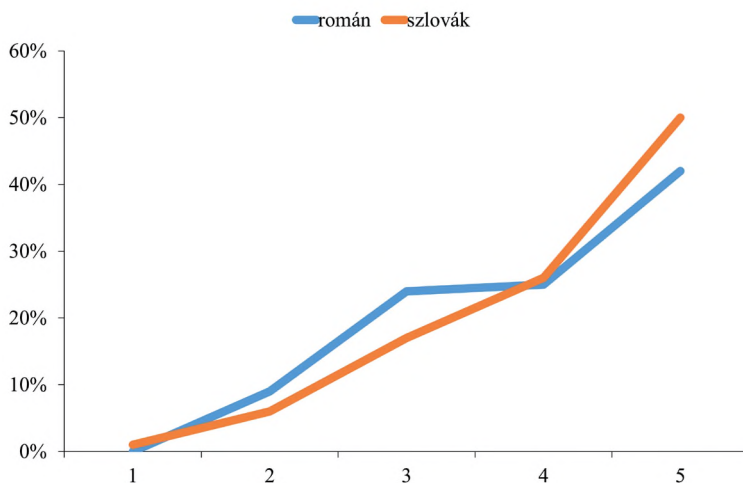
²⁰ Gyivicsán Anna megállapítja, hogy a magyarországi szlovákok kiskőrösi közösségében az anyanyelvvél szoros kapcsolatban lévő, még élő szokások az 1930-as évek közepén váltak először kétnyelvűvé. Például a lakodalmakban ekkor még szlovák és magyar vőfélyt alkalmaztak, akik szlovákul, illetve magyarul mondták el a lakodalmi verseket, rigmusokat. A folklórnak ez a nagyon tudatosan funkcionáló kétnyelvűsége azonban az 1940-es évek elején nagyrészt eltűnt (Gyivicsán 1993: 143). A békéscsabai szlovák értelmiségiek körében az 1990-es évek második felében Uhrin Erzsébet végzett kutatásokat. Az eredmények szerint generációról generációra csökken a szlovák anyanyelvi, s ezzel fordított arányban nő a többségi (magyar) nyelvi kompetencia. Funkcionális szempontból a szlovák nyelv a megkérdezettek többségének a második nyelve (Uhrin 2004: 13, 196–198). A szlovákok anyanyelvként elismerőknél is elsősorban érzelmi azonosulásról van szó (lásd Gyivicsán 1993: 139; Uhrin 2004: 199).

²¹ Ellentétben más nyelvtudást mérő ötfokozatú skálával, ahol az értékek fordítva lettek megadva (lásd Gal 1979: 182).

tudom a megjelölt nyelvet/nyelvváltozatot (lásd a 9., 10. és 11. ábrát). Elsőként a leíró statisztikai eredmények bemutatása következik, majd a különböző statisztikai próbákkal történő elemzések eredményeire kerül sor. Ez utóbbi esetben csak a statisztikailag szignifikáns különbségeket ismertetjük (lásd a 9. és 10. ábrát).

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román/tótkomlói szlovák nyelvet?* (k58) kérdéssel, arra vonatkozólag gyűjtöttünk adatokat, hogy a válaszolók hogyan értékeli a kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák nyelvtudásukat. Ezeket a nyelvváltozatokat a közösségek az informális beszédhelyzetekben, családtagjaikkal, barátaikkal és ismerőseikkel használják. Az erre a kérdésre kapott válaszok eloszlását a két mintára a 9. ábra foglalja össze. Ebből kiderül, hogy a két közösség hasonlóképpen értékeli a lokális (kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák) nyelvváltozat ismeretét. Mindkét közösségben azok voltak a legtöbben, akik „nagyon jól, kiválóan” beszélik nyelvváltozatukat (románok: 42%, szlovákok: 50%). 4-es értéket adott válaszul a románok 25%-a és a szlovákok 26%-a. 1-es, 2-es vagy 3-as értékkel összesen a románok 33%-a, a szlovákok 24%-a értékelt (kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák) területi-kontaktus nyelvváltozatának ismeretét.

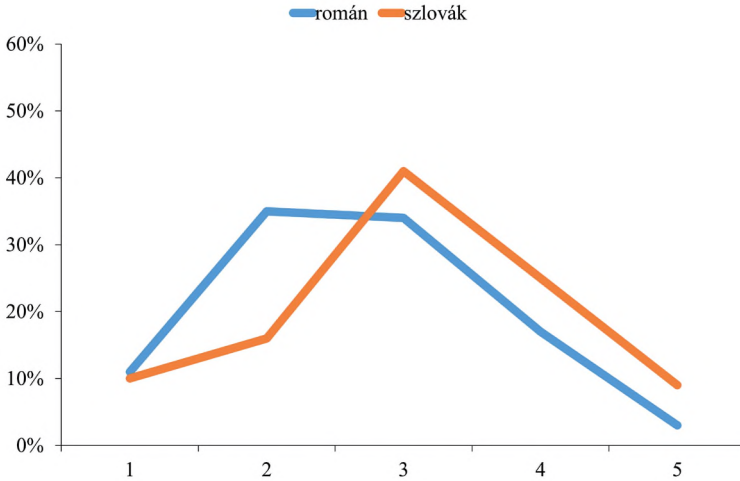
9. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román/tótkomlói szlovák nyelvet?* (k58) kérdésre kapott 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

A kétegyházi románok és a tótkomlói szlovákok között itt semmilyen statisztikai próbával nem jött ki szignifikáns különbség, tehát a két nyelvváltozat használata és a nyelvtudásra vonatkozó adatok a két közösségben hasonlóak.

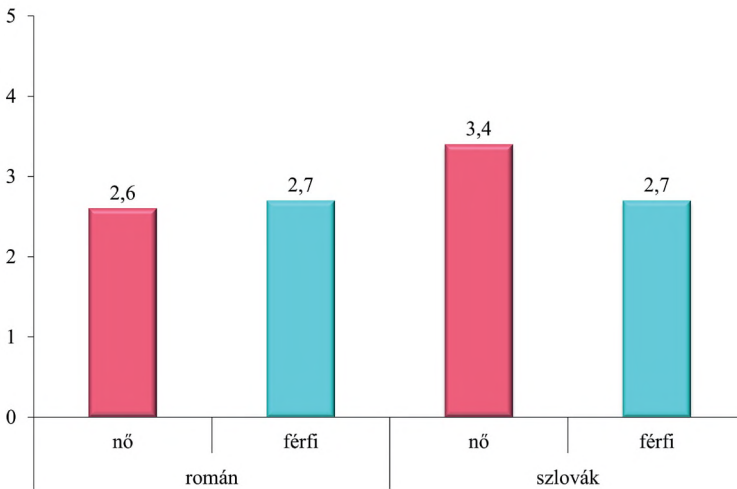
Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet?* (k59) kérdéssel az iskolában tanult változatra kérdeztünk rá. A két közösség tagjai az „irodalmi” románt, illetve szlovákot formális beszédhelyzetekben használják,

például a romániai vagy a szlovákiai beszélőkkel, a közösségi rendezvényeken felszólalókkal, az iskolában a tanárokkal, a diákokkal stb. Az eredmények szerint a megkérdezett románok legtöbbször 2-re (35%) és 3-ra (34%) értékelték az „irodalmi” nyelvváltozat ismeretét, a szlovákok pedig 3-asra (41%) és 4-esre (25%).

10. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet? (k59) kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

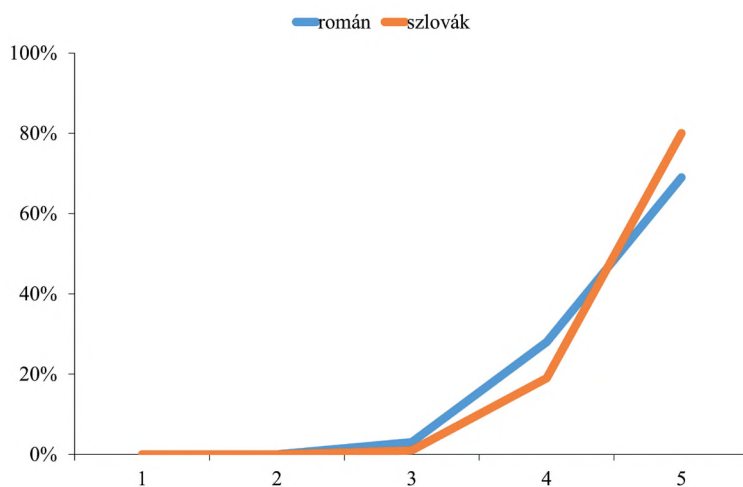

11. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet? (k59) kérdésre kapott válaszok átlagértékei nemenként a román és a szlovák mintában (N = 141)

Összevetve a kétegyházi románok és a tótkomlói szlovákok válaszait kiderült, hogy közöttük egy szignifikáns különbség van. Bármelyik statisztikai próbát (pl. Welch-próba, varianciaanalízis) felhasználva az a különbség derült ki, hogy a szlovák nők jobban ismerik a nemzetiségi nyelv „irodalmi” nyelvváltozatát, mint a román nők, valamint a román és a szlovák férfiak (lásd 11. ábra). A szignifikáns különbségek társadalmi hátterét itt nem elemezzük (lásd 4. és 6. fejezet).

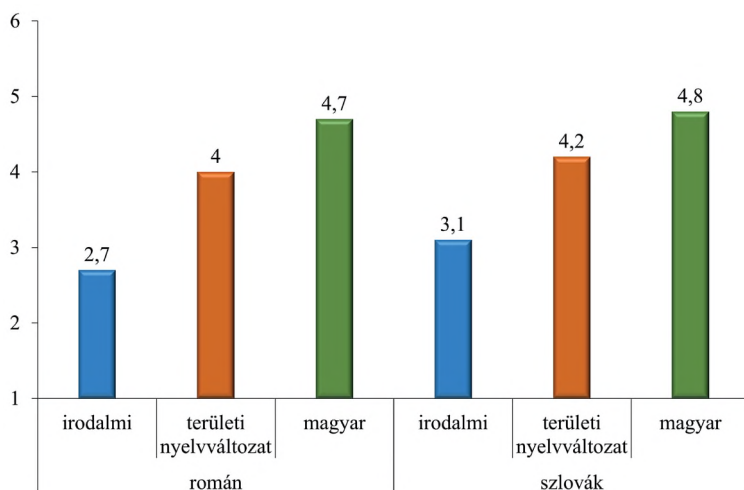
A beszélők magyar nyelvi tudására rákérdezve eltekintettünk attól, hogy a magyar „irodalmi” és területi változatok különbségeiben is elmélyedjünk. A megkérdezettek a magyar nyelvi tudásukra vonatkozóan általában nem érzlelnek olyan volumenű különbségeket, mint a nemzetiségi nyelveknél, ezért nem is foglalkoztatja őket. Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet?* (k60) kérdésre Kétegyházán és Tótkomlóson kapott válaszokat a 12. ábra összegzi. A román válaszolók 97%-a, a szlovák válaszolók 99%-a 4-esre vagy 5-ösre értékeli magyar nyelvtudását. Ezeket az adatokat összehasonlítva a 9. és a 10. ábrán bemutatott adatokkal megállapítható egy sorrend aszerint, hogy a válaszolók miként értékelik a román, illetve a szlovák nyelven belüli változatok tudását, illetve a magyar nyelvtudásukat. Eszerint legjobban magyarul beszélnek mindkét közösségben, ezt követi a kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák tudás, legkevésbé pedig az „irodalmi” (román, illetve szlovák) változatot ismerik. A három mintaátlag közötti különbségek a közösségekben belül bármely statisztikai próba (pl. egyszempontos varianciaanalízis) szerint szignifikánsak.

12. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet? (k60) kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

Az adatok a román–magyar, illetve a szlovák–magyar nyelvcsere folyamatát igazolják, mert egy stabil kétnyelvű közösségben a nyelvek közötti tudásban ilyen különbségek nem valószínűek. Abban az esetben lenne a nemzetiségi nyelv megőrzése a közösségre jellemző, ha kimutathatók lennének a román–magyar, illetve a szlovák–magyar kétnyelvűség stabilizálódásának jelei. Fontos azonban itt azt is megemlíteni, hogy a kétnyelvűségnek nem feltétele a két nyelv *azonos szintű* tudása.

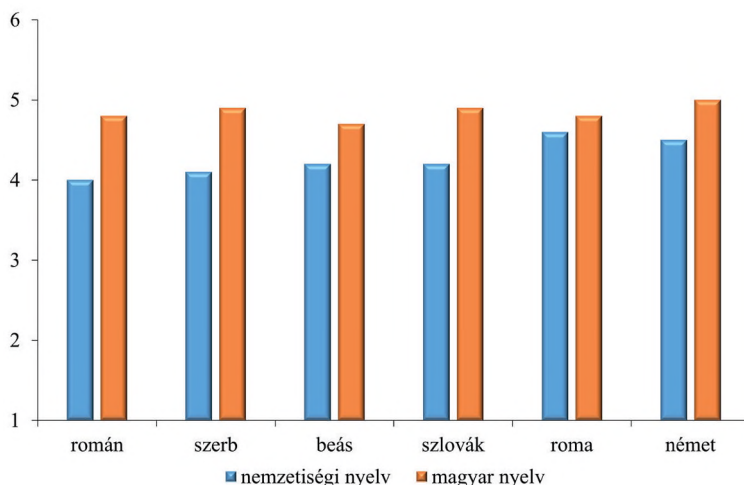
13. ábra

A román és a szlovák területi-kontaktus nyelvváltozat, az „irodalmi” és a magyar nyelv tudásának átlaga a román és a szlovák mintában (N = 141)

Összességében, a magyarországi román és szlovák kétnyelvű közösségek adatainak összevetésével arra az elméleti kérdésre kerestük a választ, hogy hogyan függ össze a közösségekben beszélt nyelvek szituációkhoz kapcsolt választása, valamint a közösségekben beszélt nyelvek tudása. Az NKFP adatok szerint ez a két nyelvi jelenség a két közösségben hasonló mintázatot mutat. Mindkét közösségben jobban tudják a magyar nyelvet, mint a román, illetve a szlovák területi-kontaktus nyelvváltozatot. A legalacsonyabb szinten mindkét közösségben a nemzetiségi nyelv „irodalmi” nyelvváltozatát ismerik. A két közösség összehasonlításakor a statisztikai elemzések egy esetben hoztak szignifikáns különbséget, eszerint a szlovák nők jobban beszélik az „irodalmi” nyelvváltozatot, mint a román nők, illetve a szlovák és román férfiak.

A román és a szlovák adatokat a további négy magyarországi kétnyelvű közösség eredményeivel hasonlítom össze. A 14. ábra azt mutatja, hogy miként értékelte nyelvtudását 2003–2004-ben hat magyarországi nemzetiség válaszolója. A 421 válaszoló *önbecslése* szerint átlagosan magyarul jobban beszél, mint nemzetiségi nyelvén. Jelentős különbségek a hat közösséget tekintve nincsenek, de néhány jelenséget kiemelünk: a nemzetiségi nyelv tudását a románok értékelték a leggyengébbre (4,0) és a romák a legmagasabbra (4,6); a beások értékelték magyar nyelvtudásukat a leggyengébbre (4,6) és a németek a legmagasabbra (5,0).

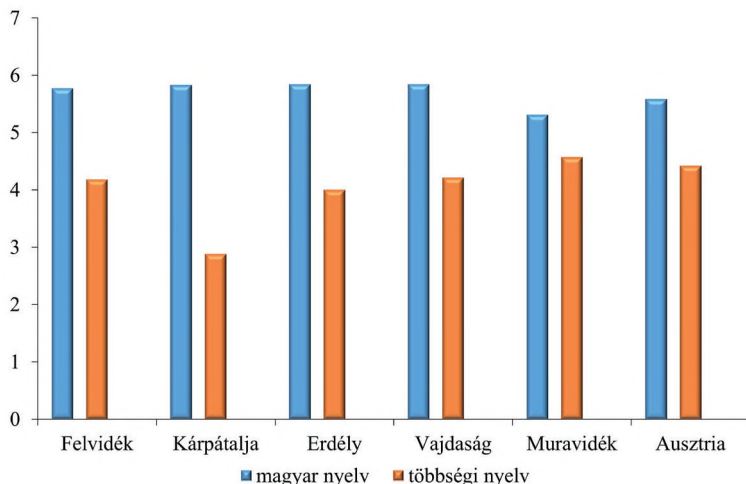
Végül az NKFP adatokat egy határon túli szociolingvisztikai kutatás adataival is összevetjük. A hat Magyarországgal szomszédos országban és Magyarországon azonos módszerrel, összesen 846 beszélővel készült ún. RSS kutatás adatgyűjtésére 1996-ban került sor (Kontra 2003a: 509; Göncz 2004: 10), amit kiegészít a horvátországi 116 fős kutatás 2014–2015-ben (Kontra szerk. 2016: 21). A kutatási eredmények – Kontra Miklós kutatásvezető gondozásában – *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban jelentek meg (Cserniczkó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Kontra szerk. 2016; Péntek–Benő 2020). A kutatás Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, Vajdaságban, Muravidéken és Órvidéken a magyar nyelvváltozatok egyes változóinak a vizsgálatára és a közösségek két-nyelvűségének leírására terjedt ki. Az 1996-ban végzett kutatásból Göncz (2004: 180, 182, 190) adatait felhasználva egy ábrát készítettünk. A válaszolók hétfokozatú skálán (lásd a 15. ábra Y-tengelyét) értékelték, hogy milyen szinten beszélnek magyarul, illetve a többségi nyelven (szlovákul, ukránul, románul, szerbül, szlovénül és németül). Göncz (2004: 190) így összegzi az erre vonatkozó eredményeket: „a magyar nyelvet jelentősen jobban ismerik a régiókban használt másik nyelvnél vagy nyelveknél” (Borbély 2014: 73, 76–77). Az NKFP adatokat (14. ábra) összehasonlítjuk az RSS adatokkal (15. ábra). Figyelembe véve a két vizsgálat módszertani különbségeiből fakadó torzító tényezők lehetőségeit is kiderül, hogy míg a vizsgált hat határon túli magyar közösség válaszolói jobban beszélnek nemzetiségi nyelvüket (a magyart), addig a vizsgált hat magyarországi nemzetiség válaszolói – éppen fordítva – kevésbé beszélnek nemzetiségi nyelvüket, mint a többségi nyelvet, a magyart.

14. ábra

A nemzetiségi nyelv (területi-kontaktus nyelvváltozatának) és a magyar nyelvnek az ismerete (öt-fokozatú skála, önbecslés, mintaátlagok) hat magyarországi nemzetiségi közösségben (N = 421)

Az NKFP elemzések azt mutatják, hogy a magyar nyelv tudását mind a hat közösségben magasabbnak értékelik, mint a nemzetiségi nyelv területi-kontaktus változatának tudását. A nemzetiségi nyelv tudását az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyikre a nemzetiségi nyelvi gyakorlatok jellemzőbbek. Magyar nyelvtudását pedig értelemszerűen az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyik a leggyakrabban használja a magyar nyelvet. Az eredmények alapján megfogalmazhatjuk, hogy a kétnyelvű közösségekben beszélt nyelvek választása összefügg a nyelvek tudásával.

15. ábra

A magyar és a többségi nyelv ismeretének szintje (önbecslés alapján) hat régióban

Forrás: Göncz 2004: 180, 182, 190; Borbély 2014: 77

2.3. Négy közösség vélekedése a nemzetiségi nyelvváltozatokról

Az eddigi kutatási eredmények tanúsága szerint a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlatok viszonya bonyolult és összetett. Egyesek szerint a nyelvi attitűd nagymértékben meghatározza a nyelvi gyakorlatot (Lambert 1967), mások úgy vélekednek, hogy maga a nyelvi attitűd is nyelvi gyakorlatból fakadó tényező (pl. Brudner–Douglas 1979). Megint mások szerint ellentmondásos és ambivalens a viszony a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlat között. Szép számmal lehet példát találni annak igazolására, hogy kétnyelvű közösségekben a nyelvi attitűd a nyelvi gyakorlattal ellentétes összefüggést mutat.

Egy 1990-es vizsgálatban a kétnyelvű kétegyházi románok azt választották, hogy szebb a román nyelv, mint a magyar, viszont ugyanezek a válaszolók beszélgetéseik során mégsem választották gyakrabban az általuk szebbnek mondott nyelvet, a románót (Borbély 1995). Lawson–Sachdev (2000) kutatásának eredménye szerint azok a kétnyelvűek, akik „helytelennek” gondolják a kódváltást, gyakran kódot váltanak, és amikor kódváltásukat követően szembesítik őket azzal, hogy kódot váltottak, nem

biztosak abban, hogy váltottak-e kódot vagy sem. A Városlődön élő magyarországi németek körében végzett kódváltásra vonatkozó kérdőíves attitűdvizsgálat adatai szerint viszont (a négy vizsgálati kérdés közül egy kivételével) „a fiatalabb adatközlők éppúgy elfogadóak a kódváltással szemben, mint az idősebb adatközlők, akik mindennapi interakcióikban használják is azt” (Németh 2009: 188). Gyivicsán Anna a magyarországi szlovákok nemzetiségi létének és kultúrájának dimenzióit bemutató könyve egyik fejezetében a magyarországi szlovák nyelvszigeteken megfigyelt szlovák anyanyelvi értékvesztés folyamatát elemzi (2003 II.: 101–106).²² A szerző szerint a szlovák közösségekben a nemzetiségi nyelvjárás negatív megítélésének sztereotipizálódása a 19. század második felétől veszi kezdetét.²³ Ekkor a helytörténeti irodalomban (pl. Haan 1845; Zsilinszky 1872) olyan példamondatok²⁴ jelennek meg, amelyek a magyar nyelvnek a szlovák nyelvre gyakorolt és erősen felnagyított hatását hangsúlyozzák. Mivel – Gyivicsán szerint – ezek a mondatok nem tükrözik a 19. századi alföldi szlovákság valós nyelvhasználatát, az okok más szinten keresendők.

„E negatív nyelvi értékelések feltehetően a szlovák nyelv társadalmi szerepében bekövetkezett változásokat jelzik, mintsem a valós nyelvi helyzetet, azt az állapotot, amikor a magyar nyelv társadalmi térhódítása, intézményi szerepe felerősödött, s a szlovák közösségekben is fokozatosan csökkenni kezdett a társadalmilag meg nem becsült nyelv értéke” (Gyivicsán 2003 II.: 103).

Annak, hogy „a beszélők nyelvi attitűdje megváltozik, mindig nyelven kívüli, tehát társadalmi oka van” – írja Kiss Jenő is a magyar köznyelv és a nyelvjárások kapcsolattörténetét vizsgálva (1996: 151). A 19. századtól kezdődően a magyarországi nemzetiségi nyelvek és a magyar nyelv megítélésében bekövetkezett változások, illetve a magyar köznyelv és a nyelvjárások megítélésében bekövetkezett változások²⁵

²² A tanulmány célja kideríteni, hogy mi az oka annak, hogy: „A nyelvszigeteken beszélt nyelvjárások krízisüket élik; a kihalás stádiumába kerültek. A legfiatalabb generációk húsz éve nem tanulják meg, nem veszik át a nyelvjárást. Az iskolában tanított irodalmi nyelv nem lett a szlovák közösségek kommunikációs nyelve. Ezt a szerepet egyre inkább a magyar nyelv tölti be” (Gyivicsán 2003 II.: 101). A tanulmányból kiderül, hogy a közösség tagjai szerint szlovák nyelvtudásuk nem megfelelő szintű, és a leginkább megragadható jelenség számukra a kontaktushelyzetből fakadó magyar nyelvi hatás: „se szlováku, se magyarul” (Gyivicsán 2003 II.: 101).

²³ Magyarországi szlovák hősei vannak Závada Pál (1997) *Jadviga párnája* című művének, amely kétségtelenül a 20. század végi magyar szépirodalom egyik legnépszerűbb regénye. Ennek a regénynek a narratív stratégiáit elemezve Kiss Tamás Zoltán figyelemre méltó megállapítást tesz. Az irodalmi ábrázolás által a kisebbségi közösségről *művészileg* és nem nyelvészileg vagy szociolingvisztikailag adható hiteles, árnyalt és gyakran „igazabb” ábrázolás, mint amelyet a többségi előítéletek antológiája, vagy éppen romantikus, gyakran önsajnálattal vegyes önképe nyújthat (2000: 123). Itt jegyzem meg, hogy a szépirodalomban előforduló kétnyelvűség és többnyelvűség elemzése egyre gyakoribb kutatási témává válik. A Mikszáth Kálmán műveiben megjelenő kétnyelvűségről Hegedűs Attila (2010) írt tanulmányt. Petteri Laihonon (2013) az irodalomban megjelenő bánási többnyelvűséget vizsgálta. Kovács Magdolna (2016) pedig Kuncz Aladár egyik regényének kódváltásait dolgozta fel.

²⁴ „Tájd'eme na kergát vizállás megtekintovat” (Haan 1845); „Páni válastmáni po obede bud'eme d'ilés fojtatovat” (Zsilinszky 1872) (Gyivicsán 2003 II.: 102).

²⁵ Kovács Rácz Eleonóra (2013: 109) a vajdasági magyar nyelvjárásokhoz kapcsolódó attitűdökről az 5. és 8. osztályos tanulókkal 8 településen végzett átfogó felmérést, amelyből többek között az is kiderül, hogy a 280 tanuló 78%-a *szépnek* találja települése nyelvjárását.

párhuzamosan zajló folyamatok, amelyek a társadalomban végbemenő változások következményeként alakultak ki.

A hazai nemzetiségek nyelvének megőrzése a magyar többségnek a nemzetiségekhez fűződő attitűdjeitől is függ. Ezzel kapcsolatban kevés kutatás született. Ezek közé tartozik a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú²⁶ egyik modulja, amelyben a magyarországi nemzetiségek két csoportjával kapcsolatos következő kérdés is szerepel: *Ha ön segéd munkást akarna alkalmazni, s két azonos iskolát elvégzett jelentkező közül az egyik cigány lenne, a másik sváb, melyiket venné fel?* A válaszok azt tükrözik, hogy a német és a cigány közösséggel kapcsolatban a kutatásban résztvevőknek felszínes ismereteik vannak, az alapos ismeretek helyét a sztereotípiák és az előítéletek töltik be. Néhány válaszrészlet az interjúkból.²⁷

- B7125: El tudom képze<l>ni, hogy a svábot választanám. Volna bennem előítélet.
- B7208: Én nem ■ nem szeretem se az arabot, se a lengyelt, se a cigányt.
- B7503: a sváb az meg egy ilyen kü= félig ilyen külföldi ember.(...) Hát ilyen ■ Magyarországon lakó ám, ■ de ■ d= szova<l> kü<l>földrő<l> jött ■ be.²⁸

Az 1960-as évek elejéig a nyelvi attitűdök változásának és variabilitásának kutatása kívül esett a nyelvészek érdeklődési körén. Magyarországon e témakörben Imre Samu „Hol beszélnek szépen magyarul?” című tanulmánya 1963-ban látott napvilágot.²⁹ Nemzetközi szinten a kutatók figyelmét a kétnyelvű beszélők attitűdjeinek változásáról elsősorban Peal–Lambert (1962) kutatási eredményei keltették fel. E kutatások során dolgozták ki azokat a módszereket, amelyekkel kideríthetők a beszélői nyelvi attitűdök. Nagy népszerűsége tett szert egy indirekt módszer, az ún. *matched guise technique* (magyarul: szerepeket összemérő technika vagy ügynök-módszer), melynek kidolgozása Lambert és munkatársai nevéhez kötődik (Lambert et al. 1960). Ezt a módszert az 1960-as évektől számos (egy- és kétnyelvű) közösségben és nyelvre alkalmazták, többek között a magyar nyelvre vonatkozóan is (pl. Göncz 1985; Sándor et al. 1998; Czibere 2000; Csernicško–Márku 2002; Schirm 2017). A nyelvi attitűdvizsgálatok másik módszere szerint a kutatók adataikat a vizsgált személyek önéletrajzi adataiból, megfigyelés alapján és esettanulmányok segítségével gyűjtik (Fishman 1966; Agheyisi–Fishman 1970). A harmadik módszerrel írásban vagy interjú keretében direkt kérdésekre kapott beszélői válaszokat

²⁶ Az MTA Nyelvtudományi Intézetében a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (közkeletű rövidítéssel: BUSZI) kutatás tervezése 1985 őszén kezdődött el, az akkori igazgató, néhai Herman József (1924–2005) akadémikus kezdeményezésére (Kontra–Borbély szerk. 2010: 1). A BUSZI interjúkkal és a tesztfeladatokkal, teszteredményekkel kapcsolatos módszertani tudnivalók és kutatási eredmények egy szerkesztett kötetben olvashatók (Kontra–Borbély szerk. 2021).

²⁷ Az interjú átirásakor az idézetekben előforduló kódok voltak: <l> (l kiesés), ■ (szünet), kü= (elkezdet, de nem befejezett szó).

²⁸ Az interjúk 1987 őszén készültek. Az idézett interjúrészletek egy-egy tanártól, egyetemi hallgatótól és szakmunkástanulótól származnak.

²⁹ A magyar nyelvre vonatkozó attitűdvizsgálatok részletes áttekintése Kontra Miklós (szerk. 2003) könyvének 7. fejezetében olvasható (Kontra 2003c: 240–244).

értékelnek, illetve összegzik előre megfogalmazott állításokról a megkérdezettek pozitív vagy negatív véleményét (lásd Baker 1992; Borbély 1995; Kontra 2003b; Duray 2008; Németh 2009).

Mindezek ismeretében a nyelvi attitűdök és a kétnyelvűség összefüggéseit keresve megvizsgáljuk, hogy leegyszerűsített feltételezés-e, miszerint a nemzetiségi nyelvhez kötődő negatív vagy ambivalens nyelvi attitűdök a nyelvcsere-t segítik elő. A következő kapcsolatot tételezzük fel. *A pozitív nyelvi attitűd a kétnyelvűség stabilizálódását támogatja, a negatív vagy ambivalens nyelvi attitűd viszont a nyelvcsere-t segíti elő.* Négy magyarországi nemzetiségben a nemzetiségi nyelven belül meglévő két nyelvváltozatról: a területi-kontaktus nyelvváltozatról és az „irodalmi” nyelvváltozatról kialakult szubjektív beszélői vélekedéseket, nyelvi attitűdöket abból a célból is elemezzük, hogy kiderítsük: *milyen kapcsolat mutatható ki a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlatok között* (lásd 2.1.).

Mivel az NKFP kutatásban hat nemzetiségben végeztünk összehasonlító vizsgálatot, az adatgyűjtéshez a kérdőíves interjú módszer³⁰ alkalmazása tűnt a legmegfelelőbbnek. Módszertani újításnak tekintendő vizsgálatunkban, hogy a nyelvi attitűdöket nem egyetlen nemzetiségben és egy, illetve két nyelvre vonatkozóan vizsgáljuk, hanem hat nemzetiségben és hét nyelvre (a beásra, a németre, a romanira, a románra, a szerbre, a szlovákra és a magyarra) vonatkozóan (lásd például Bartha 2007, 2009; Borbély 2007a, 2007b; Erb 2007a, 2007b; Pálmainé Orsós 2007b; Uhrin 2007).

Az adatok elemzésekor a nemzetiségi nyelvek területi-kontaktus nyelvváltozatai, vagyis a kétegyházi román, a pomázi szerb, a tarjáni német, a tótkomlói szlovák és a németországi³¹ német, a romániai román, a szlovákiai szlovák, a szerbiai szerb „irodalmi” nyelvváltozatok összehasonlításával fogjuk kideríteni az (a) *emocionális*, (b) *esztétikai*, (c) *pragmatikai*, valamint a (d) *kompetenciális* attitűdöket.³² A nemzetiségi nyelvek változatairól a 142 kérdésből álló kérdőív négy kérdése segítségével a beszélőktől azt tudakoltuk, hogy melyiket *szeretik jobban*; melyik a *szebb*; melyik a *hasznosabb*; és melyik a *nehezebb* (k65–k68). Közösségenként kiszámítottuk a kérdésekre kapott válaszkategóriák százalékos megoszlását (leíró statisztikai módszer), és a válaszok csoportátlagait páronként a Tukey–Kramer-féle próbával hasonlítottuk össze (következtetési statisztikai módszer, lásd Vargha 2007: 347).

³⁰ Az NKFP kérdőívben az attitűdkérdések az általános rész és a nyelvhasználati, nyelvválasztási rész után lettek feltéve.

³¹ Az NKFP kérdőív összeállításakor arra törekedtünk, hogy a válaszolók számára egyértelmű kérdéseket fogalmazzunk meg (lásd fentebb is), ezért használtuk a német köznyelv, illetve „standard”/”sz-tender” helyett a németországi német stb. kifejezést.

³² A beások és a romák esetében az összehasonlítás nem releváns, ezért ezekre a közösségekre az elemzés nem tér ki.

A 3. táblázatban összefoglaltuk – százalékban és közösségenként – a nemzetiségi nyelvek változataira kapott négy

- a) Szereti (emocionális – k68)
- b) Szebb (esztétikai – k65)
- c) Hasznosabb (pragmatikai – k66)
- d) Nehezebb (kompetenciális – k67)

nyelvi attitűdváltozó legmagasabb válaszértékeit.

3. táblázat

Négy nyelvi attitűdváltozóra (k65–k68) vonatkozó legmagasabb százaléktételek a nemzetiségi nyelven belüli változatokról, négy közösségben (N = 281)
 Válaszkategóriák: 1 = területi-kontaktus nyelvváltozat; 2 = mindkettő;
 3 = „irodalmi” nyelvváltozat

Kategóriák	Szerb			Szlovák			Román			Német		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
a) Szereti	67,1			61,4			50,7 **			74,3		
b) Szebb		47,1				68,1 **			47,9 *	54,3		
c) Hasznosabb			45,7			43,1			62,9 *			81,4 **
d) Nehezebb			71,4			79,4			81,4 +			58,6

A közösségek alatti számok a válaszok kategóriáit jelölik (1 = területi-kontaktus nyelvváltozat: kétegyházi, pomázi, tarjáni, tótkomlói; 2 = mindkettő: területi-kontaktus nyelvváltozat és „irodalmi” nyelvváltozat; 3 = „irodalmi” nyelvváltozat). A k65 (*melyik a szebb nyelv*) kérdésre például a szlovák válaszolók (N = 70) válaszai a következőképpen oszlottak meg: 1 = 23,2%; 2 = 8,7%; 3 = 68,1%.³³ A szlovák közösségre a k65 kérdést tekintve leginkább tehát a 3-as válaszkategória (a szlovákiai/„irodalmi” nyelvváltozat) a jellemző, ezért a 3. táblázat szlovák egységében a 3-as oszlopban a 68,1% érték olvasható. A táblázatban összefoglalt értékekkel azt mutatjuk be, hogy a vizsgálat idején a közösségekben az egyes kérdésekre melyik válaszkategória volt a leggyakoribb, a legjellemzőbb és milyen mértékben.

Az emocionális nyelvi attitűdváltozóra (*melyiket szereti jobban*) vonatkozó eredmények szerint (lásd 3. táblázat) mind a négy közösségben egységesen a

³³ A *Hol beszélnek szebben magyarul? (Magyarországon – Szlovákiában)* kérdésre a koloni középiskolások 63,33%-ban a magyarországi beszédet tartják szebbnek, 6,66%-ban a szlovákiai és 16,66%-uknak erről nincs egyértelmű véleménye (Sándor 2001: 91). A nyitrai magyar egyetemisták körében végzett attitűdvizsgálat egyik következtetése, hogy a „területi nyelvváltozatok közül a többség a budapesti nyelvhasználathoz negatívan, a magyarországi vidéki, illetőleg határon túli magyar nyelvhasználathoz semleges viszonyul. A szlovákiai magyar nyelvváltozat jövőjét a hallgatók többsége pesszimistán látja” (Presinszky 2009: 247).

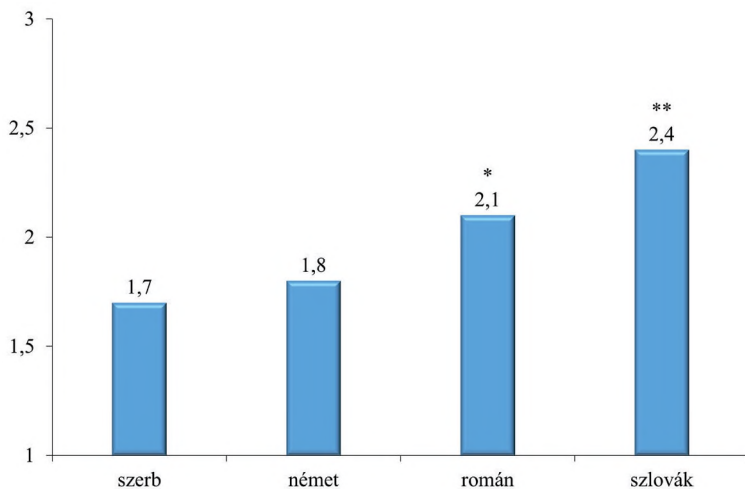
nemzetiségi nyelv változatai közül a területi-kontaktus nyelvváltozatot jobban *szeretik*, mint az „irodalmi” nyelvváltozatot vagy a két nyelvváltozatot együtt. A négy közösség e kérdésre adott válaszainak értékeit páronként összehasonlítva kiderül, hogy a románok (50,7%) szignifikánsan ($p < 0,01$)³⁴ kevésbé *szeretik* a saját területi-kontaktus nyelvváltozatukat, mint a szlovákok (61,4%), a szerbek (67,1%) vagy a németek (74,3%). A pragmatikai (*melyik a hasznosabb*) és a kompetenciális (*melyik a nehezebb*) nyelvi attitűdváltozóra vonatkozó válaszok esetében a négy vizsgált közösségben egységesek a válaszok abból a szempontból is, hogy a legmagasabb százalékos értékeket mindig az „irodalmi” nyelvváltozatra vonatkozóan kapjuk. Vagyis a kutatásban résztvevők többségében *hasznosabbnak* és *nehezebbnek* is az „irodalmi” nyelvváltozatot értékelték. A hasznosságra vonatkozó válaszok esetében, a németeknél (81,4%; $p < 0,01$) és a románoknál (62,9%; $p < 0,05$)³⁵ szignifikánsan magasabbak az „irodalmi” nyelvváltozatra vonatkozó válaszok, vagyis ők *hasznosabbnak* értékelik saját nyelvük „irodalmi” nyelvváltozatát, mint a szerbek (45,7%) és a szlovákok (43,1%). Tendencia szintű ($p < 0,1$)³⁶ különbség a tekintetben, hogy melyik nyelvváltozatot tartják *nehezebbnek*: a legmagasabb érték a románoké (81,4%), ők térnek el a szlovákoktól (79,4%), a szerbektől (71,4%) és a németektől (58,6%) a leginkább. Az esztétikai nyelvi attitűdváltozóra (*melyik a szebb nyelv*) vonatkozó eredmények a négy közösségben a legheterogénebbek. A német válaszadók közül legtöbben azt mondták, hogy a területi-kontaktus nyelvváltozat (a tarjáni német) *szébb*, mint az „irodalmi” nyelvváltozat (54,3%). A szerbek többsége szerint mindkét nyelvváltozat egyformán *szép* (47,1%). A szlovákok (68,1%) és a románok (47,9%) szerint az „irodalmi” nyelvváltozat *szébb*, mint a területi-kontaktus nyelvváltozat. A közösségeket páronként összehasonlítva, szignifikánsan a szlovák ($p < 0,01$) és a román ($p < 0,05$) közösség tér el véleményével a másik két közösségtől. Az erre a nyelvi attitűdváltozóra vonatkozó értékeket heterogenitásuk miatt ábrával is illusztráljuk. A 16. ábrán a három opcionális válaszkategóriából (1 = területi-kontaktus nyelvváltozat, 2 = mindkettő, 3 = „irodalmi” nyelvváltozat, lásd 3. táblázat) kiszámított (és az egy-egy közösségre vonatkozó) csoportátlagokat foglaltuk össze. Ezeket a következőképpen kell értelmezni. Minél jobban közelít a csoportátlag az Y-tengely 1-es értékéhez, annál dominánsabbak a közösségben a területi-kontaktus nyelvváltozat szépségét értékelő válaszok, és minél jobban közelít a csoportátlag az Y-tengely 3-as értékéhez, annál dominánsabbak a közösségben az „irodalmi” nyelvváltozat szépségét méltató válaszok. A szerbek (1,7) és a németek (1,8) válaszainak csoportátlaga az 1-es (területi-kontaktus nyelvváltozat) és a 2-es (mindkettő) érték között van, vagyis a válaszok szerint a közösség tagjai a területi-kontaktus nyelvváltozatot, illetve mindkét változatot együtt tartják *szépnek*. Ezzel szemben a románok (2,1) és még inkább a szlovákok (2,4) válaszainak csoportátlaga

³⁴ A táblázatban ezt két csillag (**) jelzi.

³⁵ A táblázatban ezt egy csillag (*) jelzi.

³⁶ A táblázatban ezt egy plusz jel (+) mutatja.

a „mindkettő” (mindkettő szép) és az „irodalmi” nyelvváltozat (az irodalmi nyelvváltozat a szép) között helyezhetők el.

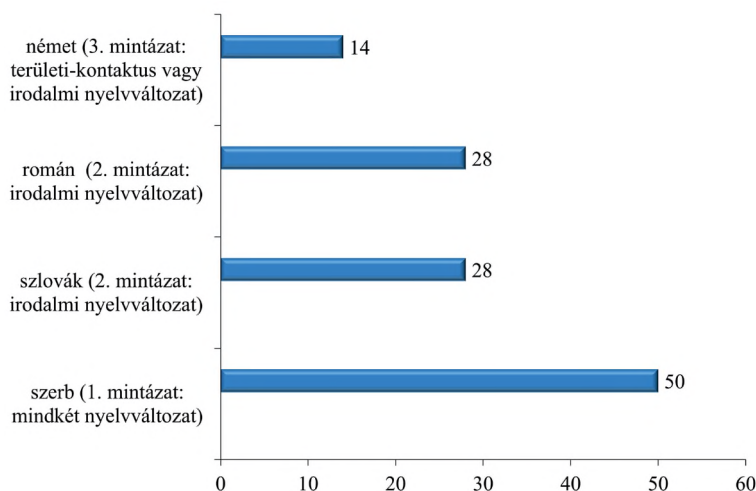
16. ábra

A *Melyik a szebb nyelvváltozat?* (k65) kérdésre kapott válaszok értékeinek átlaga négy közösségben

Válaszkategóriák: 1 = területi-kontaktus nyelvváltozat; 2 = mindkettő; 3 = „irodalmi” nyelvváltozat

Összegezve az eredményeket, az azonos hazában és társadalmi körülmények között élő, de eltérő közösségi történelemmel, földrajzi elhelyezkedéssel, kultúrával, nyelvvel, társadalmi státusszal, közösségi zárttsággal stb. rendelkező nemzetiségekben a saját nyelv területi-kontaktus és „irodalmi” nyelvváltozatairól gyűjtött attitűd adatokat elemeztük. *Emocionálisan (melyiket szereti jobban)* mind a négy közösség a területi-kontaktus nyelvváltozathoz kötődik jobban. Statisztikailag kimutatható, hogy a területi-kontaktus nyelvváltozathoz való kötődés legkevésbé a románokra jellemző. *Hasznosabbnak* mind a négy közösség az „irodalmi” nyelvváltozatot ítélte meg. Statisztikailag kimutatható, hogy a szlovákokhoz és a szerbekhez viszonyítva ez hangsúlyosabb a románoknál, és a németeknél a leghangsúlyosabb. *Nehezebbnek* mind a négy közösség az „irodalmi” nyelvváltozatot tartotta. A statisztikai különbség tendenciaszintű: a románok *nehezebbnek* ítélik az „irodalmi” nyelvváltozatot, mint a többi három közösség. Az esztétikai nyelvi attitűdváltozóra (*melyik a szebb nyelv*) utaló válaszok mutatták a legnagyobb heterogenitást, így ezek a válaszok árulkodnak leginkább *a szubjektív beszélői vélemények variabilitásáról*. A százalékos értékek azt mutatták, hogy a németek közösségében a legtöbb válaszoló szerint a területi-kontaktus nyelvváltozat a *szébb* (54,3%; lásd 3. táblázat), de sokan voltak, akik a „irodalmi” nyelvváltozatot tartották *szébbnek* (37,1%). A szerbek közösségében a legtöbb válaszoló szerint egyformán *szép* a területi-kontaktus és az „irodalmi”

nyelvváltozat. A szlovák és a román közösségben a legtöbb válaszoló szerint az „irodalmi” nyelvvaltozat *szebb*, mint a területi-kontaktus nyelvvaltozat.

17. ábra

A 3 pozitív nyelvi attitűdmintázat és a nemzetiségi nyelvvaltoztás százalékos átlagának összefüggése (k65–k68) (lásd Borbély 2010: 127)

Vessük össze a 3. táblázat négy nyelvi attitűdváltozóra (k65–k68) vonatkozó legmagasabb százaléértékeit, az 1. ábrán bemutatott adatokkal! Az összehasonlítás a következő összefüggést mutatja (lásd 17. ábra). A szerbek többsége pozitív attitűdjét fejezte ki a négy kérdés közül egy-egy esetben a területi-kontaktus nyelvvaltozatra, illetve *mindkettő nyelvvaltozatra* vonatkozóan és két kérdésnél az „irodalmi” nyelvvaltozatra vonatkozóan. Ők azok, akik a négy kétnyelvű közösségből a leggyakrabban válaszolták, hogy mindig nemzetiségi nyelvüket beszélik (50%, 22 szituációban átlagolva az egész mintára; lásd 2.1. alfejezet). A románok és a szlovákok attitűdválaszainak (lásd 3. táblázat) mintázata – az értékbeli különbségektől eltekintve – egyforma: pozitív attitűdöt a legtöbben egy esetben a területi-kontaktus nyelvvaltozathoz és három esetben az „irodalmi” nyelvvaltozathoz kötnek. Ők azok, akik egyforma gyakorisággal (28%) válaszolták, hogy mindig a nemzetiségi nyelvet használják (a 22 szituációban; lásd 2.1. alfejezet). Végül a németek, akik a négy kétnyelvű közösségből a legritkábban választják a nemzetiségi nyelvüket (lásd 2.1. alfejezet), egy harmadik mintázatot képviselnek: két esetben a területi-kontaktus nyelvvaltozathoz és két esetben az „irodalmi” nyelvvaltozathoz kapcsolnak a legtöbben pozitív attitűdöt. A 3 attitűdmintázat a közösségekben zajló nyelvcseres folyamatának eltérő fázisait, illetve megvalósulásait, módoszatait mutatja. Ezek a fázisok a négy kétnyelvű közösség viszonylatában értelmezendők. A kezdeti fázis, a közbülső fázis, az előrehaladott fázis kategóriák jól megfelelnek a leíró statisztikai adatoknak (50% – 28% – 14%), és elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy

a kétnyelvű közösségek tagjaitól gyűjtött válaszok között összefüggések vannak. *A területi-kontaktus nyelvváltozatról és az „irodalmi” nyelvváltozatról kialakított pozitív vélemény összefügg a nyelvi gyakorlattal.* A négy közösség kétnyelvűsége háromféle változatot mutat (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

Nyelvi attitűdök és a nyelvsere folyamatának fázisai
négy magyarországi nemzetiségben (N = 281) (lásd Borbély 2010: 127)

Kétnyelvű közösségek	Szerbek	Szlovákok, Románok	Németek
<i>Nemzetiségi nyelvváltozatokhoz fűződő pozitív attitűdök</i>	mindkettőhöz (területi-kontaktus és „irodalmi” nyelvváltozat)	„irodalmi” nyelvváltozathoz	hol a területi-kontaktus nyelvváltozathoz, hol az „irodalmi” nyelvváltozathoz
<i>A nyelvsere folyamatának fázisai (a nemzetiségi nyelv választása szerint)</i>	kezdeti	közbülső	előrehaladott

Négy kétnyelvű közösségben vizsgálva a nemzetiségi nyelven belüli változatokhoz fűződő pozitív attitűdöket és a nemzetiségi nyelv választásának összefüggéseit, az eredmények ismeretében a következő új eredmény fogalmazható meg. *A kétnyelvűség stabilizálódását (a nemzetiségi nyelv megőrzését) az segíti elő a leginkább, ha a területi-kontaktus nyelvváltozat használatát az „irodalmi” nyelvváltozat használata kiegészíti, és ha a közösség tagjaiban a nemzetiségi nyelven belüli változatokról, a területi-kontaktus nyelvváltozatról éppúgy, mint az „irodalmi” nyelvváltozatról, egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és stabilizálódnak.* Mindezeket a nyelvi folyamatokat a társadalmi folyamatok és az ebből fakadó közösségi folyamatok együttesen determinálják, de közösségről-közösségre másként, hiszen a közösségeket működtető és befolyásoló tényezők között lényeges különbségek vannak.

2.4. Hat közösség adatai anyanyelvről és kétnyelvűségről

Az eddigiekből kiderült, hogy a vizsgált kétnyelvű közösségeknek eltérő nyelvi gyakorlataik és attitűdjeik vannak. A magyarországi nemzetiségek nyelvi gyakorlatáról és kétnyelvűségéről szóló összehasonlító fejezetben nem kerülhető meg az a kérdés, hogy ezek a kétnyelvű beszélők az *anyanyelvről* és a *kétnyelvűségről* miként vélekednek. Elsőként lássuk, hogy vizsgálati helyzetben a kétnyelvűek miként határozzák meg anyanyelvüket. A téma problematikáját Davies (2001) *anyanyelvi beszélő*-ről szóló írása nyomán világítjuk meg, aki az anyanyelv társfogalmait is felsorolja: első nyelv, domináns nyelv és otthoni nyelv. Idézi többek között Bloomfield (1970: 151) anyanyelv definícióját: egyetlen nyelvet sem hasonlíthatunk az anyanyelvhez, melyet az anyaölből sajátítunk el és olyan nagyfokú biztonsággal használunk, amilyenel az ezután elsajátított nyelveket sohasem fogjuk tudni használni. A definíció

az anyanyelv metaforikus elnevezését felhasználva a nyelv használatának nagyfokú biztonságát emeli ki, implikálva a beszélő életében az anyanyelv folytonosságát, állandóságát. A szociolingvisták Bloomfield anyanyelv-definíciójához képest az anyanyelvi beszélőt definiálják, olyan tényezőket felsorakoztatva, amelyek nem csupán a nyelvvelsajátítás és a kompetencia oldalát emelik ki, hanem egyéb körülményeket is figyelembe vesznek. Davies (2001: 517) az anyanyelvi beszélőt így definiálja:

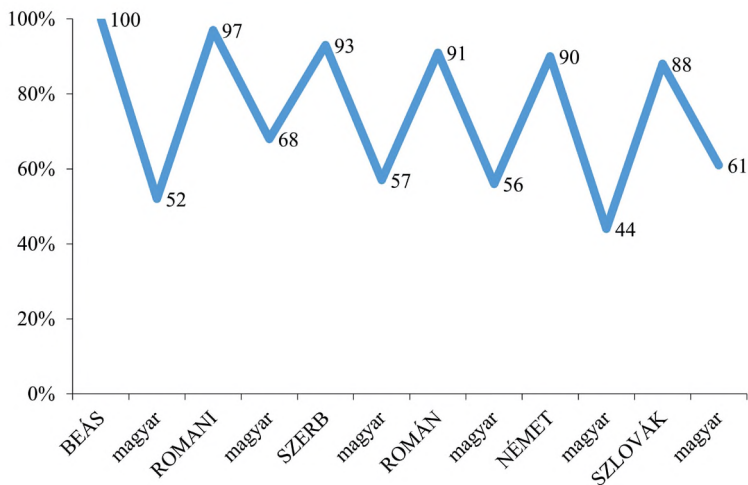
1. első nyelve a gyermekkorában elsajátított nyelv;
2. idiolektusa nyelvtanáról intuíciói vannak (az elfogadhatóság és a produktivitás értelmében);
3. intuíciói vannak az idiolektusa és a standard nyelvtani különbségeiről;
4. folyékonyan képes spontán diskurzust létrehozni;
5. kreatív írásra képes;
6. fordítani és tolmácsolni képes első nyelvére, melynek anyanyelvi beszélője.

A magyarországi kétnyelvű közösségek nyelvcserhelyzetéből kiindulva és a fentieket összefogva jutunk el a fő vizsgálati kérdéshez. *Melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek a kétnyelvű beás, német, roma, román, szerb és szlovák beszélők: az örökölt nemzetiségi nyelvet vagy pedig a – dominánsan használt – többségi nyelvet?*

Az NKFP kérdőív egy-egy kérdése irányult arra, hogy a beszélők hol tanultak meg beásul, németül, romaniul, románul, szerbül és szlovákul (k11), illetve magyarul (k12). A megkérdezett 421 válaszoló 88–100%-ban otthon, a családban tanulta meg a nemzetiségi nyelvet, továbbá szintén otthon, a családban tanulta meg 44–68%-ban a magyar nyelvet (vö. 18. ábra). Vagyis a megkérdezettek fele már otthon, gyermekkorában kétnyelvűvé vált. Esetükben az otthon–család doménhez már a gyermekkortól kezdődően két nyelv kötődik (vö. Davies, i. pont). Ezeknek az adatoknak az ismeretében nézzük meg, hogy a beszélők mit válaszoltak arra a kérdésre, hogy melyik nyelv az anyanyelvük (k15). A feltett kérdéssel az volt a szándékunk, hogy kiderítsük: a kétnyelvű beszélők egyetlen nyelvet tartanak-e anyanyelvüknek, és ha igen, melyiket. Továbbá, hogy vannak-e olyanok, akik kétnyelvűként definiálják magukat. Egy további cél volt annak kiderítése, hogyan függ össze az anyanyelv meghatározása a nyelvi gyakorlattal.

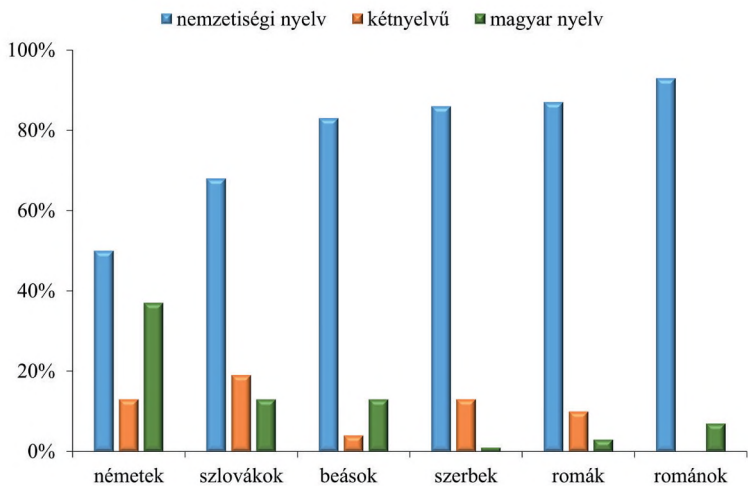
Eredményül azt kaptuk, hogy a beások, a romák, a románok és a szerbek anyanyelve 83–93%-ban a nemzetiségi nyelv (vö. 19. ábra). Ezzel szemben a németeknek csupán az 50% válaszolta azt, hogy a német az anyanyelve. A szlovákok a maguk 68%-ával a fenti két típus között helyezkednek el. Az anyanyelv meghatározásának kérdése tehát hat magyarországi kétnyelvű közösségben két eltérő mintázatot mutat: a német közösség esetében a nyelvi gyakorlatok összefüggnek azzal, hogy melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek. A másik szabály szerint nincs ilyen összefüggés: a gyermekként otthon, a családban tanult nemzetiségi nyelv jelenti az anyanyelvet olyan esetben is, ahol a magyar nyelv kizárólagos használata kevesebb mint 50%-ban jellemzi a doméneket (beások), és olyan esetben is, amikor a magyar nyelvet

otthon, a családban sajátítja el a megkérdezettek több mint 50%-a (romák, románok és szerbek). Most nézzük meg az anyanyelv és a kétnyelvű beszélő definíciójának kapcsolatát, illetve azt, hogy miként vélekednek a kétnyelvűek a kétnyelvű beszélőről megfogalmazott definíciókról.

18. ábra

Az otthonra vonatkozó válaszok a
Hol tanult meg beásul/németül/romaniul/románul/szerbül/szlovákul? és a
Hol tanult meg magyarul?
 (k11 és k12) kérdésekre (n = 421)

19. ábra

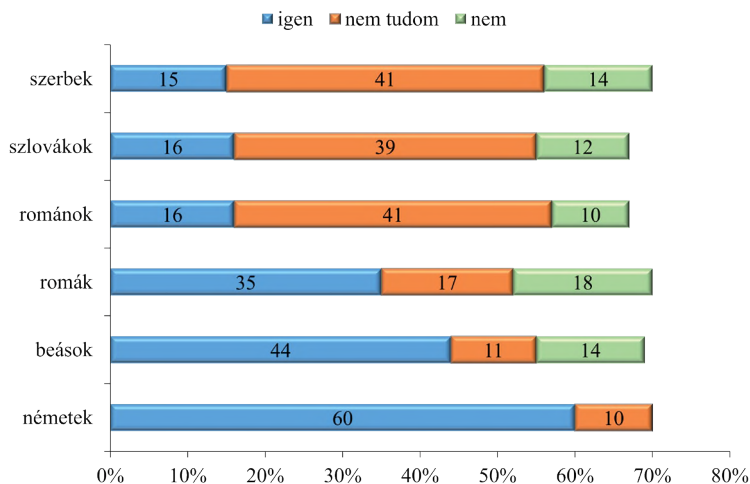
Mi az anyanyelve? (k15)
 Válaszkategóriák: (1) beás/romani/román/német/szerb/szlovák
 (2) kétnyelvű (3) magyar (n = 421)

Fontos kérdés a magyarországi nemzetiségekre vonatkozóan, hogy a közösségekben artikulálódik-e a *kétnyelvűség mint alapvető nyelvi, kulturális és közösségi tulajdonságuk*, és ha igen, hogyan. Az NKFP kutatásban résztvevőknek négy definícióról/megállapításról kellett pro vagy kontra (egyetérttek [igen]/nem értek egyet, illetve esetenként: nem tudom biztosan) véleményt alkotniuk:

- k115. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud.
- k116. Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud.
- k118. A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse.
- k119. Kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.

A válaszokból kiderült, hogy a kétnyelvűség az anyanyelvi szinttel összefügg (k115). Az ún. szűk definícióról (k115) három közösség hasonló, de a másik három közösségtől eltérő véleményt formált (vö. 20. ábra). Míg a megkérdezett 70 német–magyar kétnyelvű közül 60 egyetértett a k115. definícióval, addig a román–magyar (n = 71), a szlovák–magyar (n = 70) és a szerb–magyar (n = 70) kétnyelvűeknek csupán a német–magyar kétnyelvűekhez viszonyított negyede értett ezzel egyet (15–16 válaszoló). Kevésbé szórnak a válaszok az anyanyelvi szinttel nem szükség-szerűen összefüggő kétnyelvűség definícióról (k116). Leginkább a románok és a beások azonosulnak ezzel a véleménnyel (65–67 válaszoló). Őket követik a németek, a szerbek és a szlovákok (52–56 válaszoló). A románok 71-es mintájából csupán 42 válaszoló fogadja el ezt a kétnyelvűségi definíciót (vö. 21. ábra).

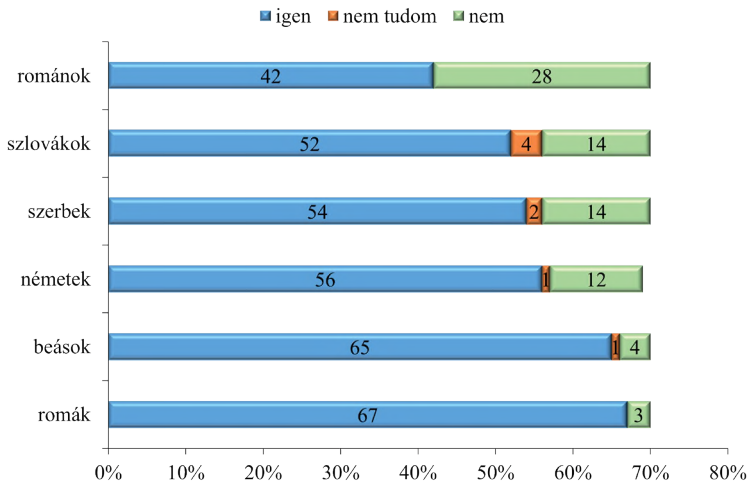

20. ábra

Válaszok a *Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud* (k115) megállapításra (n = 421)

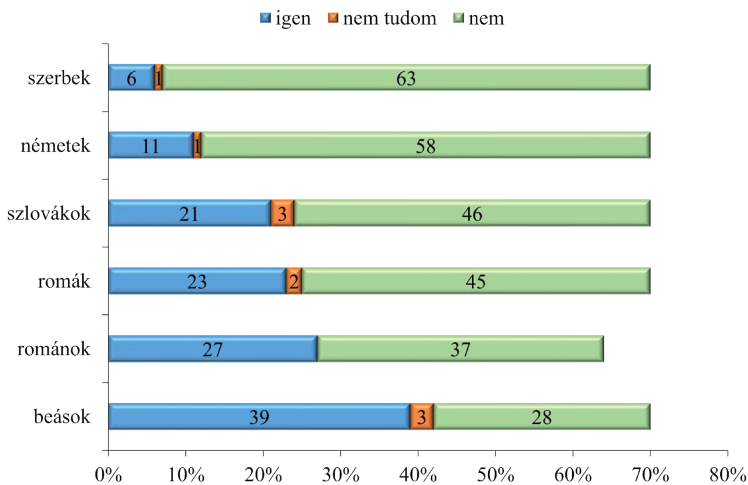
A legkevésbé értettek egyet a megkérdezettek a kétnyelvűség ún. tág definíciójával (k118). A beások voltak a legtöbben, akik igennel válaszoltak erre (39 válaszoló), őket

követik a románok, a romák és a szlovákok (21–27 válaszoló). A németek (11 válaszoló) és a szerbek (6 válaszoló) alig értettek egyet ezzel a definícióval (vö. 22. ábra).

21. ábra

Válaszok a *Két nyelven az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud* (k116) megállapításra (n = 421)

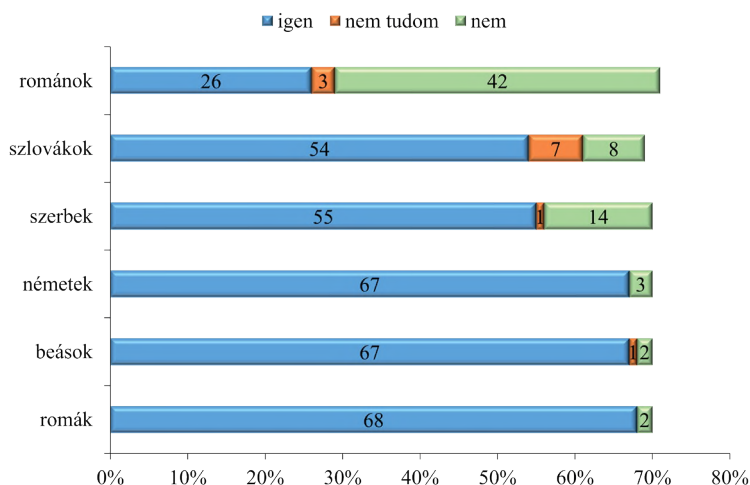

22. ábra

Válaszok a *A két nyelven nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse* (k118) megállapításra (n = 421)

A szakirodalomban legnagyobb konszenzust kiérdemlő kétnyelvűség definíció: kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ. A vizsgált hat kétnyelvű közösségben ez, azaz a nyelvek funkciójára összpontosító definíció népszerű, de nem általánosan elfogadott (vö. 23. ábra). Míg a beások, a németek és a romák mintájában

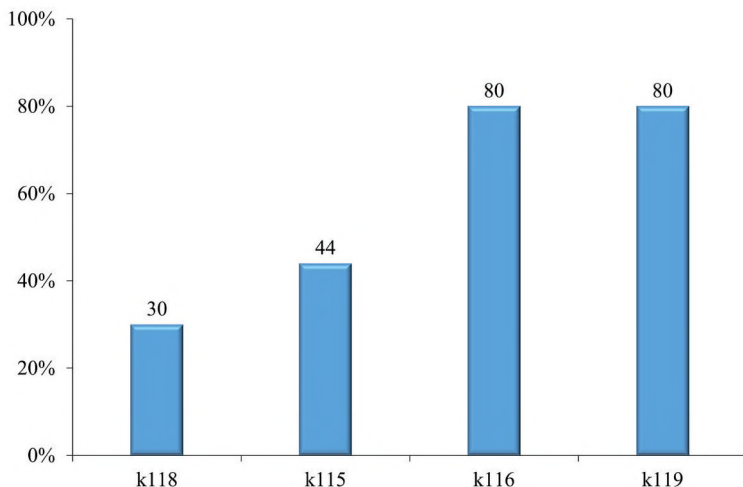
csaknem mindenki (67–68 válaszoló) egyetértett a k119-es megállapítással, addig a szerbek 70-es mintájából csak 55-en és a szlovákok szintén 70-es mintájából csak 54-en értettek vele egyet. Különösképpen kevesen értenek egyet ezzel a definícióval a román–magyar kétnyelvűek, a 71-es mintából mindössze 26-an.

23. ábra
Válaszok a *Kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ* (k119)
megállapításra (N = 421)

A kutatás egy másik fontos eredménye, hogy a kétnyelvű válaszolók általában az egyik nyelvüket tekintik anyanyelvüknek. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarországi kétnyelvű nemzetiségi közösségekben erősen tartja magát a 19. században erőre kapott és máig erősen ható nyelvi ideológia. A nyelvcserehelyzetben lévő magyarországi közösségekben az „anyanyelv” leginkább az otthon, a családban megtanult nemzetiségi nyelv, de megfigyelhető ugyanakkor a változás is: az anyanyelv szerepét – a német közösséggel az élen – egyre inkább a dominánsan használt magyar nyelv tölti be. A kétnyelvű beszélő definiálásakor a hat kétnyelvű közösség sokféle választ adott (vö. 20–23. ábrák). Az eredmények azt igazolják, hogy a beszélők véleményüket nem egységesen (pl. az iskolai tananyag alapján) fogalmazták meg, hanem sokkal inkább az egyéni és a közösségi tapasztalataik szerint. Ezek a gyakorlati tapasztalatok összességében összhangban vannak a szakirodalomban leginkább elfogadott meghatározásokkal (k116 és k119). A 421 válaszoló négy definíciót elfogadó *igen* válaszainak százalékos eredményei ezt igazolják (vö. 24. ábra, 80–80%). A nyelvtudással összefüggő kétnyelvűségi definíciók közül a kétnyelvűeknek azt kell elfogadniuk, illetve velük elfogadtatni, hogy nem feltétele a kétnyelvűségnek mindkét nyelv egyforma, anyanyelvi szintű ismerete (k116, vö. Davies definícióját). Hiszen azok, akik nem tudtak kétnyelvű (nemzetiségi) iskolában tanulni, nem tudták ugyanazon a szinten megismerni a nemzetiségi nyelvet, mint azok,

akiknek erre lehetőségük volt. Ettől az előbbieknél még nem kell azt hinniük magukról/egymásról, hogy nem kétnyelvűek, hiszen a nemzetiségi nyelvet ők is értik és beszélik. Ezért lett a szakirodalomban célravezetőbb a kétnyelvűség definíciójának megfogalmazásakor a nyelvek beszédbeli és szituatív funkciójának a hangsúlyozása (k119). Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy aki a mindennapi kommunikációban két nyelvet használ, annak a doménekhez kötődő nyelvtudása mindkét nyelven ki fog fejlődni.

24. ábra
Helyeslő/igen válaszok százalékban a négy kétnyelvűség megállapításra (n = 421)

3. Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon: ikonikus jegyek, jó gyakorlatok

A fentiekben ismertetett NKFP kutatás adatai a 20. század első éveihez kapcsolódnak. Azóta a közösségek beszélőinek nyelvi gyakorlatai, kétnyelvűsége, vélekedései tovább változtak, ahogy ezt az előző fejezetek is bemutatták. A nemzetiségek nyelvi gyakorlatainak egy másik oldalát ismerjük meg, ha a nemzetiségi nyelvi tájképről szóló kutatásokat összefoglaljuk az ikonikus magyarországi nemzetiségi nyelvtájkép-elemek, a nyelvi és az emlékezeti vonások, valamint a jó gyakorlatok tekintetében (vö. Borbély szerk. 2020, 2022).

A nemzetiségi nyelvtájkép-elemek nyelvi jellemzőit elemezve ismertté válik a nyelvek közötti és a nyelveken belüli változatok előfordulási gyakorisága. Körvonalazható a nemzetiségi nyelvek jelenléte – az egynyelvűségben, a kétnyelvűségben, a többnyelvűségben – és a nemzetiségi nyelvek hiánya is. Megállapítható a nemzetiségi nyelv „standard” nyelvváltozata és a területi nyelvváltozata közötti egyenetlenség, és hogy ritka a területi-kontaktus nyelvi elemek dominanciája. A nemzetiségi nyelvtájkép-elemek tartalmukat tekintve hangsúlyosan emlékezeti orientációjúak.

Jellemzően felölelik a tragikus történelmi eseményeket; a személyiségeket; a kulturális, agrár, ipari és agráripari eredményeket; valamint az egyházi és világi hagyományokat. A nemzetiségi nyelvi tájkép mind nyelvi, mind emlékezeti vonatkozása identitáserősítő, oktató és tájékoztató célzattal jelenik meg, megjelenítése pedig kreatív módon történik. Előtérbe kerülnek emellett a nemzetiségi nyelvi tájképhez kapcsolódó jövőbeli feladatok is, amelyek megvalósítása erősen függ a nemzetiségi nyelvek folyamatos és szisztematikus menedzselésétől, a közösségek vitalitásától, valamint a többség nemzetiségekhez köthető viszonyától. A magyarországi nemzetiségi nyelvtájkép-tanulmányokban legtöbbször utalás történik a nemzetiségi törvénynek a nemzetiségek alapjogairól szóló részére, amelyben rögzítve vannak a személynevek, illetve a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák, valamint a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratainak nemzetiségi nyelven történő szabályozásai. Nem történtek utalások viszont az ezzel összefüggő nemzetközi dokumentumokra. Mint ismeretes, az 1990-es években az Európa Tanács keretében két kisebbségi szerződés került elfogadásra: 1992-ben a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (Karta) és 1995-ben a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (Keretegyezmény). Mindkét szerződés 1998-ban lépett hatályba. Működésük sarkalatos pontja a párbeszéd a kisebbségi nyelvek beszélői és az állam között. A párbeszéd lényege a vállalt kötelezettségek ellenőrzése (vö. Kardos 2019). A Karta Szakértői Bizottsága és a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága többek között véleményezi, hogy Magyarország mennyire hajtja végre a topográfiai jelzések nemzetiségi nyelveken történő közzétételével kapcsolatos kötelezettségeit. Egy feldolgozott monitoringciklus több évet tekint át, a Kartánál hármat, a Keretegyezménynél ötöt. Nagy (2018) tanulmánya a Karta 6. monitoringciklusának és a Keretegyezmény 4. monitoringciklusának a 2016-os jelentéseit elemzi. A tanulmány szerint a jelentések arról szólnak, hogy a törvényi keretekhez viszonyított magyarországi nemzetiségi nyelvek használatára vonatkozó gyakorlati végrehajtás javításra szorul. A Kartában vállalt kötelezettségek ellenőrzéséről szóló következő – a 7. monitoringciklusról készült és 2018-ban a Karta Szakértői Bizottsága által elfogadott – jelentés a topográfiai feliratokról konkrétan is szól (vö. Nagy 2021: 129–130). Eszerint, sok településen a helységnévtáblán megjelenik a település kisebbségi nyelvű elnevezése, és néhány településen, köztük egy budapesti kerületben, kétnyelvű utcanévtábla is előfordul. A jelentés kitér arra is, hogy a kisebbségi nyelvű egyéb topográfiai elnevezéseket általában a helyi közigazgatás vagy nem fogadja el, vagy nem alkalmazza. A jelentés egy további pontjában az is olvasható, hogy még a helyi nemzetiségi önkormányzattal rendelkező önkormányzatok igen tekintélyes számában sem használják a településneveket az adott kisebbség nyelvén.

A nemzetiségek történelmi, nyelvi, kulturális, társadalmi és demográfiai szempontból eltérnek a többségtől éppúgy, mint egymástól, és ugyanígy van ez nyelvi tájképüket illetően is. Az eddigi feldolgozások – a szemiotikai asszamlázs(ok) fogalma nyomán – feltárták, hogy az emberek, a szemiotikai erőforrások és az objektumok

különböző pályákon hogyan találkoznak egy bizonyos pillanatban és helyen, így segítve megismerni a nyelvi erőforrások jelentése mellett a dolgok fontosságát, a hely egészének a következményeit és jelentőségét (vö. Pennycook 2017: 269). Ennek illusztrálására kiemelünk nemzetiségenként egy-egy a magyarországi térben és bizonyos, változó időben megtalálható karakterisztikus, ikonikus vonást (vö. Borbély szerk. 2020). A bemutatandó nemzetiségi nyelvitájkép-elemek a közösségekről – multimodális, tehát nyelvi, vizuális és térbeli kommunikációs eszközökkel (vö. Chen 2016) – specifikus és esszenciális információkat közvetítenek. A beás tanulmány (Gergye 2020) ikonikus nyelvitájkép-eleme a beás nyelv és a többnyelvűség, ugyanis a bemutatott és a közösségben készített képeken a beás nyelv önállóan nem, csupán az angol, a magyar, a német, az olasz és a romani nyelvek társaságában jelenik meg. Felvetődik a kérdés, hogy ez vajon egy esetleges megfigyelés-e, valamint az is, hogy a beás nyelv a jövőben a dinamikusan változó nyelvi tájképben önállóan meg fog-e jelenni. A bolgár nyelvi tájképből kiemelhető ikonikus nyelvitájkép-elem a Halásztelken felállított bolgárkerék (Menyhárt 2020). Az agráripari emlékmű annak az öntözőberendezésnek állít emléket, amellyel a bolgárkertészek a nagyüzemi zöldségtermesztés során a kerteket locsolták. A bolgárkerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll. Halásztelken kívül Zugló egy utcanevével őrzi emlékét (lásd alább a magyarországi nemzetiségi utcanevekről szóló részt is). Az alsószentmártoni sokác–horvát közösség 20. századi története példa arra, hogyan megy végbe egy teljes falu közösségének felbomlása (Bockovac–Várnai 2020). Az idős beszélők kihalásával egy horvát dialektus fog „elhallgatni”. A templomi harangot mozgásba lendítő, megszólaltató sokác textília ezzel van „összhangban”. A német nemzetiség nyelvi tájképéről két tanulmány született. Erb Maria (2020a) tanulmányának témája a magyarországi német tanösvények. A komplex és kreatív nyelvitájkép-elem műfajánál fogva kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a valós térben egy-egy németek lakta településen, illetve országos szinten a németek történelmét, kultúráját és sajátosságait – a tanösvény állomásaival, installációival és német–magyar kétnyelvű leírásaival – a német nemzetiség tagjainak éppúgy, mint a közösségen kívülieknek ismertté tegyék. Egy másik kutatásban (Pachné Heltai 2020), a német iskolai nyelvi tájképben, a nyelv és a kultúra összekapcsolása fedezhető fel. Ezen belül jelenik meg az Ungarndeutsche Frauennamen elnevezésű tábla, amelyen a településen is gyakori női keresztnévek szerepelnek, mégpedig a helyi német nyelvváltozaton szokásos formájuk mellett a német „standard” és magyar nyelvi megfelelőjükkel. Az örmény nemzetiség nyelvi tájképéből (Avanesian 2020) az örmény kőkeresztek emelhetők ki, amelyek – egyre több magyarországi településen – a tragikus örmény népirtásnak állítanak emléket. A kőkeresztek rózsaszín tufa anyaga, formája, magyar és örmény felirata egységes és összefüggő magyarországi örmény nyelvi tájképet alkot. A roma nemzetiség nyelvitájkép-tanulmányából (Rézműves 2020) kiemelhetők a romák lakta településekről, így Besenyődről, Hodászról, Kántorjánosiról és Nyírgyulajról készült roma nemzetiségi roll-up-ok, melyek az ifjúság vizualitás fejlesztése

és a települések kulturális életének tömör összefoglalása céljából valósultak meg. A román nemzetiségi nyelvi tájképén belül a méhkeréki iskolai nyelvi tájkép egyedi részlete a román nyelvű ortodox hittanterem, melynek egyik fala román ortodox ikonosztázzá, ikonfallá lett átváltoztatva (Borbély 2020). A szerb nemzetiség utcáinak névadói válnak ismertté Lásztity Péro és Káplán Szofia tanulmányából (2020). Szerb jeles személyiségekről: Csarnojevity Arzen (Arsenije), Lázár cár, Nikola Tesla, helyi kötődésű szerb személyekről: Luppá Vidor (Veselin), Dumtsa Jenő (Evgen), Vujicsics Tihamér (Tihomir) és nemzeti – de akár más nemzetiségekhez is köthető – szimbólumokról: Dodola és Tambura elnevezett utcák. A szlovákok nyelvi tájképéről – Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulója megünneplése kapcsán – készült tanulmány (Tuska–Uhrin 2020). A várost a 18. század első felében túlnyomórészt szlovákok lakták be újra, jelenlétük a 19. század végéig meghatározó volt. A kiemelt ikonikus nyelvitájkép-elem itt a békéscsabai szlovák evangélikus szótemplom, azaz a szlovák szavakból kirajzolt békéscsabai evangélikus templom, a szlovák ifjúság kreativitása nyomán született pólókon megjelenő dizájn. A felhasznált szavak: személyiségek nevei (Tessedik, Áchim András); egyházi énekeskönyvek (Tranoscius és Funebrál); helyi szlovák szavak és kifejezések (velmejs – nagyon, vel'ký chrám – nagytemplom, turňa – torony, sálaš – tanya, djócence – lányok, pjéra – virág, gecel'a – szoknya, bel'aví – kék, pampuške – fánk stb.). A szlovén nemzetiségről szóló tanulmányból (vö. Lukácsné Bajzek 2020) az a nyelvi ideológiai jelenség emelhető ki, ami a nemzetiségi nyelven belüli „standardot” és a területi-kontaktus nyelvváltozatot érinti. Pontosabban azt, hogy mi a magyarországi szlovén nyelvváltozat helye a szlovén nyelvi tájképben. A kutatás a szlovén „standard” nyelvváltozat dominanciáját mutatja, mivel a magyarországi szlovén nyelvváltozat a nyelvi tájképben csupán esetenként jelenik meg. Ilyen ritka és követendő példa a *Bolt – Bouta – Trgovina* háromtagú felirat. Bár ez a probléma ilyen mértékben más nemzetiségi nyelvitájkép-tanulmányban nem fogalmazódik meg, a többi magyarországi nemzetiségi nyelvet is hasonlóképpen érinti. A Magyarországon felállított ukrán emlékhelyek az ukrán éhínség (Holodomor) áldozatainak emlékművei (vö. Stefuca 2020). Az emlékhelyek a nyelvi elemek – magyar és ukrán szövegek –, a vizuális elemek – gyertya; sudár, vékony anyjába kapaszkodó sovány gyermek; keresztbe foglalt anya, gyermek árnyak – és a térbeli elemek – három felekezet templomához közeli elhelyezés: Petőfi tér (Budapest, ortodox templom), Dóm tér (Szeged, katolikus templom) és Nyíregyháza-jósvárosi görögkatolikus templomkert, illetve emlékpark (Csömör) – elrendezése miatt érdemel kivételes figyelmet.

Nyelvi erőforrás jellegük és szemiotikai jelentésük miatt az *utcanevek* a nemzeti-ségi nyelvi tájképben szervesen összefüggnek a nemzetiségi csoportok láthatóságával (vö. Borbély 2021). A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény II. fejezete (6.§ 1. d.) szabályozza a nemzetiségekre vonatkozó hivatalos feliratok megjelenését: „a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratai a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség

anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek.” A törvény tehát biztosítja az utcanevek magyar szövegezése mellett a nemzetiségi nyelvű hagyományos elnevezés, vagy a magyar elnevezés nemzetiségi nyelvű formájának a használatát. A valóságban az utcanevek a településre jellemző nemzetiség(ek) kultúrájához alig, olykor csupán szimbolikusan vagy semmilyen szinten nem kapcsolódnak. A viszonylag gyakrabban előforduló jeles nemzetiségi személyekről elnevezett utcák mellett színesítenék a palettát a nagyobb számban előforduló nemzeti szimbólumokról, ikonikus jegyekről és az etnonimákról elnevezett utcák is.³⁷ Kiemeljük Budapest X. kerületét, ahol több etnonimáról elnevezett utcát is találunk (*Bolgár utca, Román utca, Örmény utca* stb.) (Borbély 2021).

A pozitív és mintaadó nemzetiségi példákat Beloiannisszal kezdjük. A magyarországi görögök számára az egykori Iváncsa szántóföldjein 1950. május 6-án indult meg a település tervezése és építése a görög polgárháborúból Magyarországra menekülők számára.³⁸ A helység tizennégy utcája közül nyolcnak görög neve van: *Amaliada tér, Athén u., Delcsev u., Gavrilidisz u., Ilektra u., Murgána u., Páparigász u. és Száráfisz u.* A település központi részében található továbbá a *Mihail metropolita tér*.³⁹ Ez az egyetlen olyan magyarországi nemzetiségi település, ahol a magyar nevek, akárcsak a magyar lakosok, kisebbségben vannak. A görög utcanevek az utcanév- és irányjelző táblákon az első sorban latin, a másodikban pedig görög betűkkel vannak feltüntetve.⁴⁰

Lóréven, ahol „ma is szerb többség él”, országosan a legmagasabb a szerb elnevezésű utcák aránya. Itt mindössze négy utca van és „kettőnek szerb vonatkozású neve van”: *Csarnojevity Arzen utca* és *Dundity Alexa utca* (magyar–szerb kétnyelvű feliratok) (vö. Lásztity–Káplán 2020: 133, 146, 138). Lórév utcanévtábláin a szerb nevek első helyen magyarosított formájukban jelennek meg, előre írva a családnevet (Lásztity–Káplán 2020: 138). A magyar utcanevek itt szerb átírással is szerepelnek. Nem a számok és arányok, hanem a kollektív emlékezet egységeinek megőrzése okán fontos kiemelni a bolgár, a német és a szlovák nemzetiségek lakta egyes települések utcaneveinek relatíve újabb történetét.

A bolgár nemzetiségi utcanevekről Menyhárt (2020: 174) tanulmányából megtudjuk, hogy a közterületek⁴¹ között leggyakoribbak a köznevekből született utcanevek: a *Bolgárkertész utca* (Budapest XIV. kerület/Zugló, Szentés és Halásztelek) és *Bolgárkert utca* (Pécs). A bolgárkertészekhez kapcsolódó utcanevek továbbá egy

³⁷ Mint például: *Dodola utca* (Szentendre), *Tambura utca* (Szeged), *Kóló tér* (Mohács), illetve *Bolgár utca/köz* (Pécs és Szentendre), *Görögszőlő utca* (Miskolc), *Szerb utca* (Budapest V. ker., Mohács, Pomáz).

³⁸ Vö. internetes források: Beloiannisz.

³⁹ Vö. internetes források: Utcanév térkép.

⁴⁰ Vajás Gabriella fotói alapján, vö. internetes források: Beloiannisz.

⁴¹ A külterületeket a helyiek nevezték el, majd kerültek a térképekre, az utcai névadások pedig a bolgár közösségek kezdeményezésére az 1990-es években jelentek meg (Gyurov 2001; idézi Menyhárt 2020: 174).

ipari találmányról és a növényekről elnevezett utcák: *Bolgárkerék utca* (Halásztelek és Budapest XIV. kerület/Zugló), *Szervian utca* (bolgár nemesítésű paprikafajta), illetve *Padlizsán utca* (elsőként a bolgárok honosították meg Magyarországon), ez utóbbi két utca is Zuglóban van. A magyarországi bolgárok a kertészethez köthető elemek (kert, kerék, kút, öntözőberendezés, illetve a megtermelt növények) utcanevекbe történő tudatos, tervezett átörökítésével emléket állítanak a bolgár közösség egykori foglalkozásának, szorgalmának és kreativitásának.

A Pilisvörösvár történelmi magjához tartozó német utcanevек revitalizációjáról Müller (2013) tanulmánya számol be. Itt 2009-től kezdve 27 magyar nyelvű utcanévtábla (pl. *Fő utca*) alá került egy-egy kék-fehér színű német út- vagy utcanévtábla is. Ezeket három sorban olvasható: „*Régi név – alter Name*.”, majd az utcanév mai német köznyelvi elnevezése (pl. *Hauptstraße*), végül ez alatt, kisebb betűkkel a bajor nyelvjárási változat (pl. *Hääptschtroosn*). A revitalizáció folyamatában a bajor utcanevек hitelességét (autenticitását) tíz helyi lakostól gyűjtött nyelvi adatok biztosították. „A felgyűjtött utcanevекet a német köznyelvi ábécé betűkészletével fonetikusán írták át. A nyelvjárási alakok mellé német köznyelvi alakokat is rendeltek, annak érdekében, hogy a kész utcanévtáblákon megjelenő nyelvjárási utcanevекet a nyelvjárást nem ismerő, de németül tudó érdeklődő is megértse” (Müller 2013: 105). A német utcanévtáblák pilisvörösvári kezdeményezésének utóhatásáról egy nyelvi tájképről szóló informális beszélgetésben Erb Maria arról tájékoztatott, hogy a német utcanevек Solymáron és Zsámbékon is a német nemzetiségi nyelvi tájkép alakító elemeivé váltak.

A nemzetiségi nyelvi tájképben az utcanévtáblák feliratozásának élővé tétele a szlovákok lakta és Budapesthez közeli Piliscsév településen is megtörtént, ami a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2019-ben végzett kutatásából derül ki (vö. Tušková–Uhrinová 2020; Tušková 2021). A piliscsévi gyakorlat, hogy a magyar utcanevекet nem csupán szlovákra fordították (ami esetenként előfordul más szlovákok lakta településeken is, de egyáltalán nem általánosan), hanem az utcákat új szlovák névvel is ellátták. Így ez egyedi eset a szlovák nemzetiségi közösségen belül, ahol a szlovák utcanevек a magyar utcanevекtől eltérő, új nevek lettek. A valaha volt piliscsévi határbeli mikrotoponímák, erdők, legelők, rétek, dűlők nevei napjainkra átalakultak, hagyományos neveik a közbeszédből kikoptak, de utcanevек formájában új életre keltek. A nyelvi dizájn zöld alapon, fehér betűkkel jelenik meg: az első sorban az utca magyar elnevezése olvasható, alatta kisebb betűkkel az *utca* szó, majd a harmadik sorban, az első sorral megegyező betűnagysággal a szlovák utcanév. Például: *Ady Endre/utca/od Verešvára, Árpád/utca//Perbaj, Gyóni Géza/utca/Malá pažic, Deák Ferenc/utca/Vršek, Dózsa György/utca/Humná, Kesztölc/utca/Pažic, Rózsa/utca/pod Novosády, Nefelejcs/utca/pod Humnámi, Viola/utca/za Rybničky*. Van olyan tábla, ahol a felirat két sorban van, a betűk méretei megegyeznek, például: *Szőlő sor/Vinohrady*.

A nyelvi tájképből hiányzó elemek is szemiotikai jelentést hordoznak (Jaworski–Thurlow 2010; Karlander 2018; Borbély 2021). Gyulán, a magyar utcanévtáblák között, a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata (MROÖ) saroképületén két magyar–román kétnyelvű utcanévtábla található. Ezek különleges elhelyezést kaptak: a réz ereszsatornához közel és egy ornamentikával kombinálva. A lényegében rejtett utcanévtáblákon⁴² két-két sor olvasható: *Eminescu utca/strada Eminescu*, illetve *Vár utca/strada Cetății*. A kreatívan felerősített kétnyelvű utcanévtáblák a hiányzó elemekre hívják fel a figyelmet.

1. kép

A Lengyel–magyar barátság fája magyar–lengyel kétnyelvű felirattal⁴³

Újabb jelenség a köztereken a *nemzetiségi nyelvítájkép-együttállás*. Az együttállás úgy keletkezik, hogy egy nemzetiséghez köthető (történelmi, irodalmi) személyről, eseményről elnevezett utcában, parkban, téren, illetve intézménynél felállítanak egy kapcsolódó emléktáblát vagy műalkotást (szobrot, emlékművet stb.). Ilyen hangsúlyos nemzetiségi térré, emlékhellyé vált Budapest II. kerületében a *Tarasz Sevcsenko tér*, ahol az ukrán költő egészalakos szobra is megtalálható. A magyarországi lengyel nyelvítájkép-együttállások visszatérő szimbolikája a fa. Budapest II.

⁴² Egy volt gyulai MROÖ munkatárs szerint az utcanévtáblák ily módon történő elhelyezését az MROÖ első elnöke, Budai János javasolta, a korábban előforduló rongálásokat elkerülendő.

⁴³ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

kerületében, a *Bem téren* áll Bem József (Józef Bem) szobra és a Lengyel–magyar barátság emlékmű mellett elhelyezett lengyel és magyar nyelvű tábla.⁴⁴ Óbudán, a főváros III. kerületében, a *Katinyi mártírok parkban* áll a Katyáni mészárlás áldozatainak emlékműve. Ugyancsak a *Bem téren*, de Győrben áll a Lengyel–magyar barátság emlékmű két tölgyfája.⁴⁵ A lengyel–magyar barátság fája, magyar–lengyel kétnyelvű felirattal, egy látványos műalkotás. 2014-ben a Lengyel Intézet fennállásának 75. évfordulója alkalmából készült, és a Budapest VII. ker., Wesselényi utca 30. és a Klauzál utcából látható napjainkban is (2024) (vö. 1. kép). Zamárdiban található a lengyel–magyar barátságot szimbolizáló emlékmű – feliratokkal, fákkal és a lengyel és a magyar címerrel – és az egykori lengyel iskola emléktáblája (Zamárdi, Jegenye tér).⁴⁶

Budapest XVIII. kerületének régi *Uzsok tere* örmény emlékhelyé, *Artashat emlékparkká* (2013) alakult, ahol magyar–örmény katonai emlékmű és Artashes örmény király bazalt mellszobra (2014) áll (Avanesian 2020: 36). Budapest XIII. kerületében található a *Dunyov István* (‘Стефан Дуньов’)⁴⁷ *utca*, ahol 2017-ben a kerület bolgár nemzetiségi önkormányzata felállíttatta Dunyov István mellszobrát is. „Személye egyszerre köti össze a mai magyarországi bolgár közösséget a bánáti bolgárokkal és – az 1848-as eszméken keresztül – a többségi magyar társadalommal” (Menyhárt 2020: 180). A gyulai *Pomutz tér* megszületésével egy időben állíttatta fel az MROÖ a névadó román *George Pomutz* mellszobrát, aki az 1848–1849-es szabadságharc honvédszázadosa volt.⁴⁸ A magyarországi német települési és országos tanösvényekről Erb (2020a) tanulmánya részletesen beszámol. A szerző többek között az országos tanösvény projektvezetője, szöveges és vizuális elemeinek létrehozója is. Az országos tanösvény a „Faluközösség” állomásnál két pilisvörösvári német nemzetiségi utcanévtáblát is szerepeltet: *Schwabengasse*, azaz *Sváb utca*, illetve *Ansiedlungsplatz*, azaz *Betelepülés tere*. Az utóbbi téren áll a Betelepülés emlékmű (Erb 2020b). Az említett emlékművek, mellszobrok, egészalakos szobrok, valamint az ezek terében rendezett események többek között arra is lehetőséget nyújtanak, hogy a nyelvi tájképben megjelenjenek a nemzetiségek tagjai, a nemzetiségi nyelvek, az ukrán, a lengyel, az örmény, a bolgár, a román és a német (ld. szemiotikai asszamlázs, Pennycook 2017: 269). A nemzetiségi utcanevekre vonatkozóan tehát néhány követendő és mintaadó jó gyakorlat áll már rendelkezésre.

⁴⁴ A tér nevének kiválasztása, a szobor és az emlékmű felállítása a magyar államhoz, tehát nem a lengyel nemzetiséghez kötődik. Mindemellett a tér hozzájárul a lengyel nemzetiség identitásépítéshez.

⁴⁵ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

⁴⁶ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

⁴⁷ „Dunyov bánáti bolgár születésű ügyvéd volt, aki az 1848–49 szabadságharc több ütközetében is részt vett, a világosi fegyverletétel után pedig évekig börtönben ült” (Menyhárt 2020: 180).

⁴⁸ A gyulai születésű román Pomutz György az 1848–1849-es szabadságharc után az amerikai polgárháború tábornoka lett. Végül diplomataként, az USA konzuljaként, Szentpéterváron halt meg (Berényi 2007; Csobai 2013: 129–138). Neve helyenként *Pomucz* vagy a román helyesírást követve *Pomuz* alakban is előfordul.

Összefoglalva a nemzetiségek nyelvi gyakorlatairól, kétnyelvűségéről, nyelvi tájképről szóló fejezetet és egyben a jelen kötetet is, megállapítható, hogy a nemzetiségi törvényben foglaltak bár nem teljes körűen, de hatékonyan fejtik ki pozitív hatásukat a nemzetiségek kulturális életére. A nemzetiségeknek eltérő nyelvi, kulturális, történelmi, gazdasági jegyei vannak, amelyek által a nemzetiségek – tagjaik kreativitása és vitalitása segítségével – erősödnek. A jelen kötet is azt célozta, hogy kiderüljön, a nemzetiségek erőssége sokféleségükben mutatkozik meg.

Hivatkozott irodalom

- Agheyisi, Rebecca–Fishman, Joshua 1970. Language attitudes: A brief survey of methodological approaches. *Anthropological Linguistics* 12/5: 137–157.
- Allardt, Erik 1996. 40. Dominant Autochthonous Groups. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H–Stary, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*. 1. Halbband/Volume 1/Tome 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 342–351.
- Avanesian Alex 2020. Az örmény írásbeliség kialakulása. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 20–38.
- Baker, Colin 1992. Attitudes and language. Clevedon–Philadelphia, Multilingual Matters.
- Balányi Klára–Mayer Éva–Hegedűs Sándor (szerk.) 2019. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. *Barátság* 25. szeptember 15. Melléklet.
- Barcy Magdolna–Rudas János–Szamos Erzsébet 2000. Nyelv, kultúra, vallás: identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél. *Jel–Kép. Kommunikáció, Közvélemény, Média* 3: 47–62.
- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 57–84.
- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 95–111.
- Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 141–155.
- Bartha, Csilla–Borbély, Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. *Language Policy* 5/3: 337–365.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európai dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 557–576.
- Bartha Csilla (szerk.) 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2011. Cigány közösségek, nyelvi sokszínűség és az oktatás nyelvi kihívásai. *Magyarországi helyzetkép. Európai Tükör* 16/3: 107–131.

- Bell Allan 2014. *The Guidebook to Sociolinguistics*. Malden, Massachusetts/Oxford, U.K., Wiley-Blackwell.
- Berényi, Maria 2007. *Dezvelirea bustului lui Gheorghe Pomuț la Giula*. Lumina: 28–32.
- Bindorffer Györgyi 2003. „Ami elveszett és ami megmaradt” Asszimiláció és tradícióápolás összehasonlító elemzése két magyarországi német faluban. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 341–358.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. New York, Holt Rinehart and Winston/published in 1935 London, by George Allen and Unwin.
- Bloomfield, Leonard 1970. *Literate and illiterate speech*. *American Speech* 2: 432–439.
- Bockovac Tímea–Várnai Zsuzsa 2020. A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 39–60.
- Borbély Anna 1995. *Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben*. In: Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. élőnyelvi konferencia előadásai*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 287–297.
- Borbély Anna 2007a. *Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségekben*. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 89–94.
- Borbély Anna 2007b. *Összehasonlító nyelvcseré-kutatások a Magyarország területén élő kisebbségi közösségekben*. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 15–24.
- Borbély, Anna 2010. *Languages and language varieties: comparative research on the linguistic attitudes in four bilingual minority communities in Hungary*. In: Cserniczkó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 120–128.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2024–04–02)
- Borbély, Anna. 2015: *Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities*. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 155–179.
- Borbély Anna 2016. *Fenntartható kétnyelvűség*. *Magyar Nyelv* 112/1: 63–73.
- Borbély Anna 2020. *A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 61–88.
- Borbély Anna 2021. *Nemzetiségi utcanévek Magyarország nyelvi tájképében*. In: Cserniczkó István–Kozmács István (szerk.), *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem: Közép-európai Tanulmányok Kara. 67–84.
- Borbély, Anna 2022. *Nyelvi tájkép pozitív nyelvészeti aspektusból*. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 289–308.
- Borbély Anna szerk. 2000. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–05–05)
- Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Brudner, Lilyan A.–White, Douglas R. 1979. *Language attitudes: behavior and intervening variables*. In: Mackey, William Francis–Ornstein, Jacob (szerk.) *Sociolinguistic Studies in Language Contact: Methods and Cases*. The Hague, Mouton. 51–68.

- Chen, Song 2016. Linguistic landscape and space: a multimodal analysis of linguistic landscape in robot open space. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. (Online) 5/6. (2020–01–20)
- Clyne, Michael 1982. *Multilingual Australia*. Melbourne, River Seine Publications.
- Czibere Mária 2000. A nyelvi attitűd vizsgálata középiskolások körében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. 55–64.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István–Márku Anita 2002. Egymás szemében – Kárpátaljai magyar középiskolások véleménye az ukránságról és önmagukról. *Kisebbségkutatás* 2: 389–393.
- Csiszár Rita 2008/2009. Nyelvválasztási szabályok Alsóőrben és Bécsben. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Órvidéki magyarokról órvidéki magyaroknak. Kőszeg–Alsóőr, Városkapu Kiadó–Magyar Média és Információs Központ–Imre Samu Nyelvi Intézet*. 49–57.
- Csobai, Elena 2013. *Româniî din Ungaria. Studii de istorie*. Giula, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.
- Davies, Alan 2001. Native Speaker. In: Mesthrie, Rajend (szerk.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo, Elsevier. 512–519.
- Duray Zsuzsa 2008. *Kétnyelvűség és nyelvi attitűd finnországi számi beszélőközösségekben*. PhD. Dolgozat. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Uráli Nyelvészet és Nyelvek Doktori Program.
- Erb Maria 2004. *Nyelvmegtartás és nyelvcsera a tarjáni német közösségben*. Budapest, „A nyelvi másság dimenziói archívum” – MaBiLing adat- és hangtár – MTA NYTI TKK. Kézirat.
- Erb Maria 2006. „[...] wail’s Lem es so procht hot [...]” / “[...] mert így hozta az élet” – A nyelvcsera és a nyelvmegőrzés dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni közösség példáján. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 103–136.
- Erb Maria 2007a. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 61–69.
- Erb Maria 2007b. Wir und Sie: Etnische Stereotype und Vorurteile bei den Tarianer Deutschen. In: Erb Maria–Knipf-Komlósi Elisabeth (szerk.) *Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen [= Ungarndeutsches Archiv 9]*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut. 134–187.
- Erb Maria 2020a. A nyelvi tájkép új elemei: magyarországi német tanösvények. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 89–107.
- Erb Mária 2020b. Történelem és sors a nyilvános térben: Betelepülési emlékművek magyarországi német településeken. In: Heltai János Imre–Oszkó Beatrix (szerk.), *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásából*. Debrecen, Nyelvtudományi Intézet – Kapitális Nyomda. 418–439.
- Fishman, Joshua A. 1965/2000. Who speaks what language to whom and when? *Linguistique* 2: 67–88./In: Li Wei (szerk.) *The Bilingualism Reader*. London–New York, Routledge. 89–106.
- Fishman, Joshua A. 1966. Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups. *The Hague, Mouton*.
- Forray R. Katalin 2007. *Nyelvpolitika – a cigány nyelvek oktatásának helyzete*. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 152–168.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York, Academic Press.

- Gergye Eszter 2020. *Báji nostri áisj kusztá... – a mi beásaink itt éltek...* – A beás nyelv megjelenése különböző nyelvi tájképekben. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 108–122.
- Göncz Lajos 1985. A kényelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kényelvűség lélektani vizsgálat. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. A vajdasági magyarság kényelvűsége. *Nyelvpszichológia vonatkozások*. MTT Könyvtár 8. Szabadka, Magyarországi Tudományos Társaság–Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Grosjean, François 2004. 2. Studying Bilinguals: Methodological and Conceptual Issues. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (szerk.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 32–63.
- Gumperz, John J., 1962. Types of linguistic communities. *Anthropological Linguistics* 4: 28–40.
- Gyivicsán Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Gyivicsán Anna 2003. A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói. I–II. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
- Haan L'udovít 1845. *Pamětnosti B. Čabanské*. Budín [Buda].
- Hammers, Josiane F.–Michel H. A. Blanc 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hegedűs Attila 2010. Kényelvűség és nyelvjárás Mikszáthnál. In: Alabán Ferenc (szerk.) *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Budapest, Hungarovox Kiadó. 111–116.
- Hymes, Dell 1972. Models of the interaction of language and social life. In: Gumperz J. J.–Hymes, Dell (szerk.) *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York, Holt, Rinehart & Winston. 35–71.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek szépen magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Jaworski, Adam–Thurlow, Crispin 2010. Silence is golden: The ‘anti-communicational’ languascaping of super-elite mobility. In: Jaworski, Adam–Thurlow, Crispin (szerk.), *Semiotic landscapes*. London–New York, Continuum International Publishing Group. 187–218.
- Kachru, Braj B. 2001. Speech community. In: Mesthrie, Rajend (szerk.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo, Elsevier. 105–107.
- Kardos Gábor 2019. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának végrehajtási mechanizmusa. <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/Terveztes-es-hatartalanitas-3.pdf> (2022–06–06)
- Karlander, David 2018. The extermination of signs. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. X-SCAPES, Bern, Switzerland.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kiss Tamás Zoltán 2000. „Vankúsik moj!” – Narratív stratégiák és szlovák–magyar kényelvűség Závada Pál Jadviga című regényében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. 121–128.
- Kontra Miklós 2003a. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 4: 504–512.
- Kontra Miklós 2003b. 7. A szép magyar beszéd és a csúnya. In: Kontra Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó. 240–255.
- Kontra Miklós 2003c. 3. A vizsgálat keretei. In: Kontra Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. 41–84.
- Kontra Miklós 2007. Cigányaink, nyelveik és jogaik. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 147–151.

- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Miklós–Borbély Anna szerk. 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Kutatócsoportja.
- Kontra Miklós–Borbély Anna szerk. 2021. *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kovalcsik Katalin 2007. Szimbolikus kultúrareprezentációk egy oltnéiai rudár közösségben. In: Bartha Csilla (szerk.) 2007 *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 194–219.
- Kovács Rác Eleonóra 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék, Sajnos Nyomda.
- Kovács Magdolna 2016. Kuncz Aladár Fekete kolostor című regényének kódváltásai nyelvészeti megközelítésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*: 203–218.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC, Center for Applied Linguistics.
- Laihonen, Petteri 2013. A bántási többnyelvűség az irodalomban. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 480–497.
- Lambert, Wallace E. 1967. A Social Psychology of Bilingualism. *Journal of Social Issues* 23: 91–108.
- Lambert, W. E.–Hodgson, R.C.–Gardner, R.C.–Fillenbaum, S. 1960. Evaluational reactions to spoken language. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60: 44–51.
- Lansztyák István 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. III. Kontra Miklós (sorozatszerk.) *Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely*.
- Lásztity Péró–Káplán Szofia 2020. Utcanevek A helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 123–149.
- Lawson, Sarah–Sachdev, Itesh 2000. Codeswitching in Tunisia: Attitudinal and behavioural dimensions. *Journal of Pragmatics* 32: 1343–1361.
- Lukácsné Bajzek Mária 2020. Mentális és valóságos nyelvi tájkép a Rábavidéken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 150–164.
- Menyhárt Krisztina 2007. A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 1: 127–136.
- Menyhárt Krisztina 2020. A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (Köztéri jelenlet). In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 165–184.
- Müller Márta 2013. Bajor utcanevek egy magyarországi német településen. *Névtani Értesítő* 35: 97–107.
- Myers-Scotton, Carol 2006. *Multiple Voices: An introduction to Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Carlton, Australia, Blackwell Publishing.
- Nagy, Noémi 2018. Observing minority rights in the administration of justice and public administration: European developments in 2016. *European Yearbook on Minority Issues* 15/1: 113–147.
- Nagy, Noémi 2021. Language rights of European minorities in the administration of justice, public administration and public services: International developments in 2019. *European Yearbook on Minority Issues* 18: 113–140.
- Németh Attila 2009. A kódváltásra vonatkozó nyelvi attitűdök a magyarországi németeknél a városi közösség példáján. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 181–190.
- Nettle, Daniel–Romaine, Suzanne 2000. *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*. Oxford, Oxford University Press.

- Pachné Heltai Borbála 2020. Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 185–208.
- Pálmainé Orsós Anna 2007a. A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 266–292.
- Pálmainé Orsós Anna 2007b. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 79–88.
- Peal, Elizabeth–Lambert, Wallace E. 1962. The relation of bilingualism to intelligence. *Psychological Monographs* 76: 1–23.
- Pennycook, Alistar 2017. Translanguaging and semiotic assemblages, *International Journal of Multilingualism* 14/3: 269–282.
- Péntek János–Benő Attila 2020. A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Szerkesztette: Kontra Miklós. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén*. VI. Kontra Miklós (sorozatszerk.). Budapest–Kolozsvár, Gondolat Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna–Vančonek Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 241–248.
- Rézműves Melinda 2020. A falusi nyelvi tájkép a hodászi roma közösségben. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 209–226.
- Romsics Ignác főszerk. 2007. *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.
- Sándor Klára–Juliet Langman–Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. *Valóság* 8: 29–40.
- Schiffman, Harold F. 1993. The balance of power in multiglossic languages: implications for language shift. *International Journal of the Sociology of Language* 103: 115–148.
- Schirm Anita 2017. A diskurzusjelölők vizsgálata a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban. *Magyar Nyelvjárások* 55: 5–23.
- Stefuca Viktória 2020. Az ukránság kultúrája a Magyarországon felállított emlékhelyek tükrében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 227–239.
- Szalai Andrea 2007. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és nyelvi sokfélesége. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 20–51.
- Szépfalusi István 1992. (2. bővített kiadás) *Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Szépfalusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet 2020. Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 240–260.
- Tušková, Tünde 2010. Sebareflexia slovenského pôvodu súvisiaca s dvojjazyčnosťou. In: Šenkár, Patrik–Janiec–Nyitrai, Agnieszka (szerk.) *Veda pre vzdelávanie- vzdelávanie pre vedu: Minoritné kultúry, kultúra minorít. Nyitra [Szlovákia], Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies*. 43–47.
- Tušková, Tünde–Uhrinová, Alžbeta 2020. Vizuálne používanie jazyka u Slovákov žijúcich v Číve (Slováci a slovenský jazyk v Číve). In: Tušková, Tünde–Rágyanszki, Juraj (red.), *Slovenské inšpirácie z Čívu. Békešská Čaba [Békéscsaba], Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*. 327–373.
- Tušková, Tünde 2021. Oživené názvy ulíc v Číve. *Jazykovedný časopis* 72/1. <https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0026> (2022–06–20).
- Uhrin Erzsébet/Uhrinová, Alžbeta 2004. A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználatá/Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. *Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete*.

- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 70–78.
- Vargha András 2007. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal* (2. kiadás). Budapest, Pólya Kiadó.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2017a. Application of modern classification methods in the study of bilingualism. *Glottology* 8/2: 203–216.
- Vargha András–Borbély Anna 2017b. Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statisztikai Szemle* 95/8–9: 805–822.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2018. Application of new classification methods in the study of bilingualism and ethnic identity in Hungary. *Hungarian Statistical Review* 1/1: 5–22.
- Vizi Balázs 2013. Protection without definition – notes on the concept of “minority rights” in Europe. *Minority Studies* 15: 7–24.
- Závada Pál 1997. *Jadviga párnája – napló* –. Budapest, Magvető.
- Zelliger Erzsébet szerk. 2007. *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Zsilák Mária 1993. A délföldi szlovák nyelvjárások funkcionális rétegződése. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 180–186.
- Zsilinszky Mihály 1872. Szarvas város történetének és jelen viszonyainak leírása. Pest.

Internetes források

- A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* konferencia:
http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf
 (2023–05–05)
http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2023–12–27)
- A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* online konferencia:
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/03/belivek_29-32.pdf
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/04/belivek_21-55.pdf
<https://szlav.elte.hu/content/a-lexikografia-elmelete-es-gyakorlata-magyarorszag-i-nemzetisegi-korkep.t.20794> (2023–12–27)
https://epa.oszk.hu/01200/01259/00112/pdf/EPA01259_baratsag_2021_03_10411-10414.pdf
 (2023–12–27)
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/04/belivek_21-55.pdf (2023–12–27)
- Beloianisz:
<http://beloianisz.hu/tortenet/> (2022–06–20)
<https://miradonna.hu/europa/magyarorszag/beloianisz/> (2022–06–20)
- Utcánév térkép:
<https://data2.openstreetmap.hu> (2022–06–20)
- Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói:
http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/index.html (2022–06–20)

Tudományos események

2004. június 8. Budapest
Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terepmunka tanulságai. Kutatói fórum. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2004. július 8–10. Southampton (Egyesült Királyság)
Language and the future of Europe: Ideologies, policies and practices. University of Southampton, UK.
2004. november 4. Budapest
A nyelvcseré folyamatok és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben. Konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2005. június 6. Tótkomlós
Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Könyvbemutató. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2005. október. 14–15. Budapest/Budapest
Jubilejná interdisciplinárna medzinárodná vedecká konferencia z príležitosti 15. výročia založenia Vysokého ústavu Slovákov v Maďarsku. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2005. december 7–9. Banská Bystrica – Tajov (Szlovákia)
Varia XIV. Kolokvium mladých jazykovedcov. Banská Bystrica – Tajov. Univerzita Mateja Bela.
2006. július 6–8. Limerick (Írország)
Sociolinguistics Symposium (SS) 16. University of Limerick.
2006. október 9–11. Bük
Nyelv, területiség, társadalom. 14. Élőnyelvi Konferencia. ELTE BTK. A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjéről. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2006. november 25–26. Gyula
Cel de-al XVI-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2007. május 30 – június 2. Hamburg (Németország)
The 6th International Symposium on Bilingualism (ISB6). University of Hamburg.
2007. július 4. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. DILING (FP6 SSA) Preconference. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2007. július 5–6. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. MTA Nyelvtudományi Intézet – Pécsi Tudományegyetem Jogi Kara – MTA Kisebbségkutató Intézete.
2007. október 17–18. Békéscsaba
Slovenčina v menšinovom prostredí. II. Medzinárodnej vedeckej konferencie Vysokého ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 17–18. október 2007. Békešská Čaba (Szlovákok kisebbségi környezetben. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete II. Nemzetközi tudományos konferenciája) – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2007. november 24–25. Budapest
Cel de-al XVII-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. – A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2008. szeptember 4–6. Párkány (Szlovákia)
Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. MTA NYTI – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. Nyelvideológiai, attitűdök és nyelvcseré: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.

2009. november 28–29. Gyula
 Cel de-al XIX-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2010. február 24. Budapest
 Kevésbé használatos nyelvek helyzete a Visegrádi Négyek országaiban. – Az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetközi Konferenciája
2010. március 12–13. Cluj–Kolozsvár (Románia)
 Discurs, Cultură, Context în mediul profesional. Conferință Internațională. Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare în Afaceri de la Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor – Institutul Limbii Române ca Limbă Europeană ale Universității Babeș-Bolyai.
2010. július 12–15. Athens (Görögország)
 3rd Annual International Conference on Literature, Languages & Linguistics. Athens Institute for Education and Research (ATINER).
2011. március 25–26. Budapest
 Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe (<http://www.nytud.hu/mconf/>), Title of the panel: Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects. Research Institute for Linguistics of Hungarian Academy of Sciences Research Center for Multilingualism.
2012. december 14–15. Budapest
 International Conference on Serbian Language in Hungary: Situation and Prospects of Linguistic Researches. Serb Institute – Szerb Intézet.
2013. február 21. Budapest
 A kulturális és nyelvi sokszínűség lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében. Műhelykonferencia az Anyanyelv Nemzetközi Napján. Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Kulturális Szakbizottsága – Magyar Tudományos Akadémia Székháza. (<https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/hirek/2013/02/a-kulturalis-es-nyelvi-sokszinuseg-lehetosegei-es-korlatai>)
2013. március 26–28. Budapest
 MANYE XXIII. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest.
2013. május 23. Budapest
 A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/program.html>)
2016. június 3–4. Pécs
 Nyelv, kultúra, etnicitás – identitás. Nemzetiségi konferencia – Lenau Ház.
2015. november 28. Budaörs
 „Die Sprache des Herzens” – Jakob Bleyer Heimatmuseum (Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény) konferencia, Budaörsi Ifjúsági Ház.
2018. augusztus 30 – szeptember 1. Budapest
 Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. 20. Élőnyelvi Konferencia. Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézet. Többszínű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/elonyelvi20/>)
2019. április 3–5. Budapest
 A Nyelvi és kulturális találkozások a 21. századi tudásszerzésben. – A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont.
2021. május 19–20. Budapest
 A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép című Online konferencia megszervezése, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.

SUMMARY

This volume, *Multilingualism in Hungary* was created as a result of more than two decades of collaboration between researchers working in several scientific institutions in Hungary. The first joint and sociolinguistic comparative research on Hungarian nationalities was carried out in the framework of the project NKFP 5/126/2001, started in 2001, entitled *Dimensions of Linguistic Otherness: Possibilities of Preserving Minority Languages*, the consortium leader of which was Csilla Bartha (Department of Modern Hungarian Languages of Eötvös Loránd University and HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics) and the project manager was Anna Borbély (HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics). The research team included also the following researchers, Maria Erb (Institute of German Studies of Eötvös Loránd University), Tuska Tünde and Erzsébet Hornokné Uhrin (Research Institute for Slovaks in Hungary), and Anna Orsós (Institute of Educational Sciences of Hungarian University of Agriculture and Life Sciences), who are the contributing nationalities research leaders of the questionnaire survey conducted in settlements inhabited by Boyash, German, Roma, Romanian, Serbian and Slovak nationalities beside Hungarians. PhD student Dorottya Tücsök (Doctoral School of Linguistics of Eötvös Loránd University) was also one of the book's contributors. The statistical study was designed and processed by András Vargha (Institute of Psychology of Eötvös Loránd University and Institute of Psychology of Károli Gáspár Reformed Church University). The chapters of the volume present each nationality community, summarizing the results of the NKFP research and the research of the period that has passed since then. The final chapter is a comparative analysis of the data collected in six settlements (Kétegyháza, Mánfa, Mezötúr, Tarján, Tótkomlós, and Pomáz) using the same questionnaire in six nationality languages. According to François Grosjean, *...speaking two or more languages is not a sign of intelligence, evasiveness, cultural alienation, or political disloyalty. For millions of people, it's simply a way of navigating the complexities of life*, then according to Joshua A. Fishman, *Bilingualism is a benefit for all*, and also to Tove Skutnabb-Kangas, *The future belongs to multilinguals. They are an important part of the linguistic diversity which is necessary if the planet is to have a future*" – therefore the book is about multilingualism in Hungary, the present and future of bilingual and multilingual speakers. The chapters present the respondents' linguistic practices, attitudes developed towards the six nationality languages and the majority language (language varieties), the verbal repertoire reorganization, and the way of interethnic communication. The research also covers the linguistic landscape of the nationalities. When presenting the results of the study using several methods simultaneously – in the light of the empirical data – the possibility of attitude formation in majority and minority education plays a special role. The publication of the book was supported by the Project *Multilingualism in Hungary – Comparative Sociolinguistic Studies on Six National Minorities* (Mecenatura No. MEC_K 141233, 2022–2024), implemented with the support of the Ministry of Culture and Innovation from the National Research Development and Innovation Fund, financed by the MEC_K_21 tender program.